

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра літургійних наук

Магістерська робота

ЄВХАРИСТІЯ У ВЧЕННІ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО ТА
БЛАЖЕННОГО ЄПИСКОПА Гр. ХОМИШИНА

Студентка 6-го курсу Квач Юлія
Науковий керівник: доктор
богослов'я, канд. філос. наук зі
спец. «релігієзнавство» о.
Василь Рудейко

Рецензент: Юрій Мисів, ліценціат
богослов'я

Львів 2022

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень і скорочень.....	3
Вступ	4
Розділ 1 Постать митр. А. Шептицького як євхаристійного учителя	9
1.1 Роль євхаристійної побожності в інтелектуально-духовній формації митр. А. Шептицького	9
1.2 Пастирське вчення про Євхаристію митр. А Шептицького	15
1.3 Значення прикладу життя і вчення митр. А. Шептицького для Галицької митрополії.....	29
Розділ 2 Постать блаж. єп. Гр. Хомишина як учителя Євхаристії	34
2.1 Роль євхаристійної побожності в інтелектуально-духовній формації єп. Гр. Хомишина	34
2.2 Пастирське вчення про Євхаристію єп. Гр. Хомишина	40
2.3 Значення прикладу і вчення єп. Гр. Хомишина для Станиславівської єпархії.....	48
Розділ 3 Вплив, життя і вчення святителів митр. А. Шептицького і єп. Гр. Хомишина на євхаристійну побожність УГКЦ	52
3.1 Спільні мотиви вчення про Євхаристію митр. А. Шептицького і єп. Гр. Хомишина	52
3.2 Ймовірні розбіжності в зовнішніх душпастирських концепціях, але єдиний дух	62
3.3 Рівень свідомості і освіченості християн УГКЦ відносно Євхаристії та вплив вчення святителів на їхню євхаристійну побожність	67
Висновки.....	75
Список використаних джерел	79

Перелік умовних позначень і скорочень

ГКЦ – Греко-католицька церква. Термін УГКЦ (Українська Греко-Католицька Церква) почали активно застосовувати з 1989 р.

ЗС – Замойський синод, 1720 р.

КЦ – Католицька Церква

ЛС – Львівський синод, 1891 р.

вл. – владика

єп. – єпископ

Найс. – Найсвятіша

митр. – митрополит

о. – отець

п. – пан

Прес. – Пресвята

р. – рік

Сл. – Служба

ст. – століття

Вступ

Євхаристія як, духовний скарб Церкви зміцнює нас у вірі, рятує від гріхів і повертає до Батьківської любові. Євхаристія таємничо поєднує у собі всі історичні події та моменти з історії християнського життя від перших віків аж до нині та до віків майбутніх.

Духовно-культурна сфера весь час посідала чільне місце в житті українського народу. Період кін. XIX ст. – поч. XX ст. був для Галичини часом національно-релігійного встановлення. Йому передували різні політичні та релігійні події. Проведення Львівського синоду (1891), встановлення польсько-українських відносин, перехід влади з рук у руки, василіанські реформи та місії. Церква завжди мала мати чітку позицію щодо збереження моральних засад для цілої нації. Адже її місія, як вірного вчителя для своєї пастви, нести відповідальність за її моральне виховання та духовне встановлення, де її праця реалізовується через душпастирське служіння, яке насамперед містить голошення Слова Божого для особистого добра кожного та суспільного блага для нації загалом.

В умовах сьогодення, коли багато викликів постає перед Церквою, значення Євхаристії ніколи не втратить своєї **актуальності**. Особливо в часах, коли людина може вільно і відкрито бути учасником Трапези Господньої, її може, охопити рутина та буденність щодо правильного сприйняття Тіла і Крові Христових. Завдяки їй раб стає сином, невільник – вільним, грішник – святим. «Слуга одягається в самого Христа і той, хто причащається одягається в самого Царя»¹.

В цій роботі ми розглянули питання, пов'язані з почитанням Євхаристійного Ісуса в Греко-Католицькій Церкві через призму євхаристійного вчення одних з кращих мужів нашого часу – єп. Гр. Хомишина та митр. А. Шептицького. Велика кількість пастирських листів, послань та праць можуть

¹ Див. Пр. Никодим Святогорець-Св. Макарій Коринфський. *Книга душекорисна про безперестанне причастя Святих Христових Тайн*. Львів 2014, 21.

допомогти нам поглибити наше розуміння щодо Прес. Євхаристії, але передусім, їхній особистий досвід єднання з Ісусом Євхаристійним. Особливо в контексті їхніх поглядів на розвиток «традиції» в нашій Церкві.

Митр. Шептицький бувши єпископом Львівським та очільником ГКЦ мав погляди звернені на Схід. Мріяв, щоб братів наших з Півночі звести до єдності з апостольським престолом. Бути мостом між Росією та Ватиканом. Тоді коли єп. Хомишин мав амбіції звернені не стільки на зовнішній, а скільки на внутрішній розвиток Церкви. Дбав про те, щоб його єпархія та й загалом Українська Церква була міцна зсередини. Проявляв латинські тенденції щодо візантійсько-українського обряду.

Метою дослідження є з'ясувати та обґрунтувати доцільність та значення їхньої науки для вірних і духовенства у духовному житті Галичини того часу (кін. XIX ст. – поч. XX ст.) та актуальність і вплив їхньої євхаристійної набожності на стан та розвиток теперішньої УГКЦ. Метою є об'єктивне і комплексне висвітлення можливих суміжних та стичних точок їхнього бачення щодо почитання Євхаристійного Ісуса, що у кінцевому підсумку мають показати, що вчення їхні були дуже схожі.

Для досягнення цієї мети перед нами були поставлені такі **завдання**:

1. Дослідити вчення про Євхаристію в житті митр. Шептицького і єп. Хомишина на основі їхньої творчості.

2. Провести аналіз праць та пастирських послань, які були написані в часі єпископської діяльності кир Григорія і єпископсько-митрополичого уряду слуги Божого Андрея та синтезувати досвід сприйняття Євхаристії у їхньому житті.

3. Пояснити значення прикладу життя і вчення митр. А. Шептицького і єп. Гр. Хомишина для сучасного християнина.

4. Дослідити ймовірні розбіжності у вченні обидвох та частково розкрити їхнє бачення щодо поняття «традиції» та «обряду» для нашої Церкви.

5. Пояснити історичні передумови, що спонукали святителів писати ті чи інші листи-послання та показати організаційну структуру їхніх праць.

6. Окреслити концепцію щодо сприйняття сучасної людини Пресвятої Євхаристії.

Об'єктом дослідження є творча спадщина обидвох святителів, в якій знаходимо їхнє бачення щодо поширення Євхаристійного культу, а також розуміння Євхаристії, як фундаменту формації їхнього особистого духовного життя.

Предметом дослідження є ідеї обидвох ієреїв щодо розуміння Таїнства Євхаристії, а також організаційне встановлення різних Євхаристійних практик на парафіях з метою популяризації частого Св. Причастя та сповіді; релігійно-просвітницька діяльність митр. Андрея і єп. Григорія в контексті церковно-суспільних процесів у Галичині.

Межі дослідження охоплюють хронологічні рамки періоду 1865-1945 рр., де нижня межа була визначена датою народження, а верхня – датою смерті ієрархів. Ми виходили за ці хронологічні рамки, щоб пояснити, що саме передувало тій чи іншій позиції святителів та, що вплинуло на формування їхніх поглядів. Літературні межі охоплюють пастирські послання, звернення та наукові праці А. Шептицького та Гр. Хомишина.

Методологія дослідження роботи включає літургійно-історичний аналіз для дослідження життя цих постатей та передумов їхньої моральної формації; також синтетичний для кінцевого узагальнення думок ієрархів; аналітичний та статистичний; біографічний і порівняльно-історичний.

Наукова оригінальність роботи полягає у тому, що мало, хто (або взагалі ще ніхто) не порівнювали погляди цих постатей через призму євхаристійного виміру. Особливо в контексті протиставлень, як у церковній політиці, так і в душпастирській праці. Проведено порівняння та виведено спільний знаменник у поглядах душпастирської праці в ГКЦ – митр. Шептицького та єп. Хомишина.

Основними біографічними джерелами нашого дослідження були: спогади

про А. Шептицького його матері Софії², написані самим митрополитом «Дванадцять листів до матері» (упор. Меріям-Лужницький Г.)³, праці Королевського К. «Митрополит А. Шептицький (1865-1944)»⁴ та Єгрешія О⁵. «Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча», о. Мельничука П. «Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик»⁶. Варто також виокремити праці з історії релігії та Літургії в Україні, авторами яких є Гудзяк Б.⁷, Гуцуляк Д.⁸, та історії Станіславівської єпархії це, зокрема, Делятинський Р.⁹, Кравців Б.¹⁰, Климишин М.¹¹ Корисними були праці про постанови Замойського (Федорів Ю.)¹² та Львівського синодів¹³, а також історії розвитку Літургії (Вукашинович В.)¹⁴. Значну частину джерел складають пастирські послання та праці владик, особливо цінними були пастирські послання митр. Шептицького оформлені в 4-х томах (упор. Гайова О. та Тереховський Р.)¹⁵ та головні євхаристійні послання кир Григорія (упор. Черемський А.)¹⁶ і сама праця Гр. Хомишина «Парафіяльна місія»¹⁷.

Структура праці складається із вступу, основної частини, яка складається

² Див. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького* // chtyvo.org.ua (11.07.2021).

³ Див. Меріям-Лужницький Г. (упор.). *Дванадцять листів о. А. Шептицького до матері*. Філадельфія 1982.

⁴ Див. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)* / пер. з фр. Кравець Я. Львів 2014.

⁵ Див. Єгрешій О. *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*. Івано-Франківськ 2006

⁶ Див. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*. Львів 1997.

⁷ Див. Гудзяк Б. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів 2000.

⁸ Див. Гуцуляк Д. *Божественна Літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596-1839)*. Львів 2003.

⁹ Делятинський Р. *Станіславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885-1946 рр.)*. Дисертація к.і.н., Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника 2017.

¹⁰ Див. Кравців Б. (ред.-упор.). *Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини*. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен 1975.

¹¹ Див. Климишин М. (ред.-упор.). *Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини*. Т. II. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто 1985.

¹² Див. Федорів Ю. *Замойський Синод*. Богословія. Т. 25, 5-с. Рим 1971

¹³ Див. *Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*. Львов 1896 // dlib.kiev.ua (21.07.2021) та *Додаток до Чинностей і рішень руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891* // dds.edu.ua (08.08.2021).

¹⁴ Див. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке* / пер. с сербского Белов В. Христианская Россия 2005.

¹⁵ Див. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I-IV. Львів 2007-2013 рр.

¹⁶ Див. Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання* / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017.

¹⁷ Див. Хомишин Г. *Парафіяльна місія*. Івано-Франківськ 1999.

із трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (155). Загальний обсяг роботи складає 92 сторінки.

У першому і другому розділах розглядаємо, що саме спроектувало життєвий вибір до духовної посвяти Богу святителів, та історичний контекст, який вплинув на написання святителями творів на євхаристійну тематику. Вони розділені на три підрозділи, в яких розглядаються аналогічні питання, тільки в першому щодо постаті митр. Андрея, а в другому щодо особи єп. Григорія. В першому і другому розділах був проведений аналіз листів, щоденників та біографічних видань щодо їхньої життєвої активності. Представлене історичне тло періоду в якому служили святителі. Розглянуто причини, які спонукали до написання тих чи інших праць, а також духовна спадщина та її вплив на духовенство і вірних ГКЦ. Ми проаналізували, які євхаристійні практики пропонували владика та частково намагалися розкрити розуміння ними обрядового питання в нашій Церкві. В останньому розділі ми провели порівняльний аналіз напрацювань з першого і другого розділів. Знайшли точки дотику в євхаристійному вченні владик, а також незначні відмінності, які є не догматичного, а радше організаційного та стилістичного характеру. Ми також розглянули послання Синоду Єпископів УГКЦ та послання блаженнішого Святослава у світлі вже проведених і запропонованих євхаристійних діяльностей.

Магістерська робота завершується висновками в яких підсумовуються весь попередній матеріал.

Розділ 1 Постаць митр. А. Шептицького як євхаристійного учителя

1.1 Роль євхаристійної побожності в інтелектуально-духовній формації митр. А. Шептицького

Митрополит А. Шептицький присвятив свою життєву діяльність релігійно-церковній ділянці будучи головою ГКЦ понад сорок років. Читаючи його послання про покаєння і Євхаристію бачимо, як він всебічно орієнтувався у потребах нашого народу. Головно, у своїх закликах під увагу брав дві справи: щире покаєння та потребу частішого Св. Причастя для своєї пастви. А дорогою до цього, було практикування в щоденному житті спільних релігійних практик: читання добрих християнських книг, Біблії та обов'язкової спільної молитви, до яких митрополит закликав, як добрий апостол свого народу дуже часто.

Митрополит Шептицький, вірний служитель українського народу, зробив великий внесок в розвиток не тільки церковної справи, а й культурно-освітньої ділянки. Сам рід Шептицьких видав, окрім митрополита, чотирьох визначних владик: єп. Варлаама, єп. Атанасія, єп. Київського митрополита Лева та Перемиського вл. Атанасія¹⁸.

Щоб зрозуміти, що повпливало на формацію слуги Божого Андрія, потрібно зробити короткий екскурс середовища, зокрема домашньої атмосфери, в якій зростав митрополит. Сім'я владики була прикладом побожності, де часто всі її члени слухали Св. Літургію і приступали до Св. Причастя. Особливою набожністю вирізнялася мати Софія¹⁹. Навіть при смертному одрі мати Шептицьких дає таку важну науку синам: «Я є Христова [...] будьте усі Христові»²⁰. У зв'язку з цим, можемо припустити, що частково ця побожність була в дитині як вроджена риса, успадкована від батьків.

Із спогадів матері Софії дізнаємося, що вже з раннього дитинства малий Роман був дуже побожною дитиною. Писав на клаптиках паперу придумані ним

¹⁸ Пор. о. Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*. Люблін 1990, 10-12.

¹⁹ Пор. Ісаїв П. *Митрополит Андрей Шептицький*. Мюнхен 1946, 2-3.

²⁰ Див. Меріям-Лужницький Г. (упор.). *Дванадцять листів о. А. Шептицького до матері*, 9.

молитви і розважання, завжди мав при собі вервицю, чого і навчив решту своїх братів, робив сам собі покути (не їв солодкого, як кару за гріхи)²¹. З малого віку любив споглядати святі речі. А в дев'ять років висловив намір стати священником²². І як то часто буває, що діти у дитинстві люблять бавитися і відтворювати Службу Божу чи співати як священник, то для малого Романа ці речі були святі, тому ніколи того не робив. І як пізніше писав своїй матері листи²³, то пояснював цей намір не дитячою наївністю, а тим, що це були слова його предків, голос яких малий Роман буквально відчував у своєму нутрі. Хлопець часто хворів і через слабе здоров'я не ходив до школи, проте вчився під наглядом матері вдома з найкращими вчителями за переробленим приватно матеріалом школи та перших чотирьох класів гімназії²⁴.

Роман і його мати мали неймовірний духовний зв'язок. Це можемо побачити у їхній переписці чи спогадах самої матері. Мати підмічала найменші порухи Романової душі і туги за Господом. Пишучи листи своїй мамі, коли ще служив у війську, він згадує, що намагається кожен день бути на Св. Літургії²⁵. Навіть прості люди, відвідуючи дім Шептицьких, виявляли своє захоплення поставою молодого військової людини щодо такого ревного відвідування Служби Божої²⁶.

Вся родина вирізнялася особливим євхаристійним благочестям. Читаючи спогади матері Софії, бачимо, яке благоговіння мала ця жінка до Господа і Св. Таїн. Вона пам'ятала всі деталі Першого Причастя не тільки своїх дітей, але й свого власного, хоча й з того моменту пройшло вже 27 років²⁷. Коли писала про свої внутрішні пережиття, пам'ятала²⁸ навіть, де саме вона і її син Роман клячали перед розп'яттям Христа після Св. Євхаристії.

²¹ Див. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, 6-7.

²² Там само, 7.

²³ Див. Меріям-Лужницький Г. (упор.). *Дванадцять листів о. А. Шептицького до матері*, 11-12.

²⁴ Див. Назарко І. *Київські і галицькі митрополити*. Торонто 1962, 223.

²⁵ Див. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, 26.

²⁶ Там само, 27.

²⁷ Там само, 9.

²⁸ Там само, 19.

Мати Софія пригадує, коли вся родина сиділа за святковим столом, як малий Ромцьо розплакався і втік до своєї кімнати і потім признався мамі, що дуже боліє з того, що ще не може приступити до Св. Причастя (на той час йому було 11 років). Вже за декілька тижнів його мамою спільно із її першим сповідником було прийнято рішення підготувати Романа до прийняття Першого Причастя²⁹. Це був великий день очікування для майбутнього митрополита. Всю серйозність його намірів можна відчутти в коротенькому листі, якого він написав напередодні до свого вчителя:

Дорогий пане! Вже завтра 17 травня відбудеться моє перше св. Причастя. О, моліться, пане, моліться, моліться, щоб було багато тих 17-их травнів у моєму житті [...] і щоби я був завжди дороговказом для моїх братів і щоб одного дня я відчинив їм двері до неба. Я Вас, Дорогий Пане, обнімаю з цілого серця³⁰.

Сам митрополит у своїх спогадах пише, яке враження він відчував, будучи малим хлопчиком, в церкві. Вигляд іконостасу, світло свічок, церковна темрява і дим кадила, процесія великого Входу дуже сильно зворушували серце малого Романа і пробуджували в ньому таке глибоке почуття через ті всі зовнішні прояви, що він не певен, чи коли відчував щось подібне потім³¹. Пізніше мати згадує найпершу Службу Божу вже о. Андрія, про його особливий вираз лица, що був задивлений на Тіло і Кров Господа Ісуса Христа. Саме той момент був моментом відходу від родини вже остаточно і повністю. То був зовсім не легкий час для всіх членів сім'ї³².

В 1888 р. д-р Роман зголошується новиком до монастиря оо. Василіан в Добромилі і приймає чернече ім'я Андрій³³. В 1889 р. складає перші чернечі обіти, три роки по тому складає другі і вже майже через місяць Юліан Пелеш (Перемиський єпископ) рукоположує його на священника. Першу Службу Божу

²⁹ Див. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, 8.

³⁰ Там само, 9.

³¹ Пор. Шептицький А. *Мої спомини про предмет музейних збірок 1931 // Двадцятьп'ять-ліття національного музею у Львові*, с. 1-3 elib.nlu.org.ua (01.08.2021), 2.

³² Див. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, 68.

³³ Див. Баран С. *Митрополит А. Шептицький. Життя та діяльність*. Мюнхен 1947, 15.

о. Андрій править в своїх рідних Прилбичах³⁴. А далі дуже скорим ходом починається розвиток його церковної діяльності. Спочатку магістр новіціату, трохи згодом ігумен оо. Василіан, (будучи ігуменом в 1897 р., почав видавати релігійний журнал «Місіонар»), відтак закінчує докторат теології та філософії у Кракові³⁵, запрошують професором теології в Кристинополь³⁶ і вже в 34 роки папа Лев XIII іменує його Станіславівським єпископом. Це була відносно нова єпархія, яка існувала 10 років і була у стані розбудови. А далі в 1901 році відбулася інтронізація єпископа Андрея на митрополита Львівського³⁷. Релігійний реформатор був віцемаршалом галицького сойму, пізніше був членом Національної Ради у Львові, після звільнення Галичини від окупації більшовиків став її президентом. В 1928 р. заснував Богословську Академію у Львові. Засновник Наукового Богословського Товариства, фундатор Національного Музею у Львові³⁸. Зі слів отця Василя (наочний свідок життя митрополита; мав нагоду часто з ним бачитися та говорити *прим. автора*) вже за гімназійних років в Романа Олександера Марії (ім'я Андрея Шептицького при народженні *прим. автора*) росла національна свідомість та думка повернутися до українського народу³⁹. Це пізніше виразно буде видно і у його посланнях, і у його служінні своїй пастві.

Михайло Отроверха⁴⁰, згадуючи своє дитинство, описує, як, будучи в церкві з мамою, побачив о. Андрея (на той час єпископ Станіславівський *прим. автора*), який йшов до кивоту, впав на коліна, а потім розпростерся хрестом в молитві перед Євхаристійним Христом. Далі згадує слова митрополита в приватній родинній розмові, коли той розважав про Св. Тайни, що Господня любов створила пречудовий винахід – Прес. Євхаристію, і що Господь ймовірно

³⁴ Див. Отроверха М. *Великий василіянин*. Нью-Йорк 1960 // diasporiana.org.ua (08.08.2021), 8.

³⁵ Див. Баран С. *Митрополит А. Шептицький. Життя та діяльність*, 16.

³⁶ Див. Отроверха М. *Великий василіянин*, 8.

³⁷ Пор. о. Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*, 24-25, 27, 29.

³⁸ Пор. Баран С. *Митрополит А. Шептицький. Життя та діяльність*, 18.

³⁹ Див. о. Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*, 18

⁴⁰ Див. Отроверха М. *Великий василіянин*.

захоче, щоб це Таїнство продовжувалося і в Небі, тому придумав для цього певний спосіб.

Митрополит завжди потребував молитви. І сам заохочував священників у важких обставинах молитися перед Найсвятішими Тайнами⁴¹ Вже будучи монахом Андреем при важкій недугі (в тому часі перебував у себе дома в Прилбичах *прим. автора*) просив, щоб відправляли Служби Божі, хоч і не в змозі був молитися та слухати їх⁴².

Зі слів матері⁴³, Роман завжди прагнув, щоб яке б то не було місце, але всюди «святилося Боже ім'я». Ще на початку своєї монашої подорожі вже згадує про зневажливі Св. Причастя. Далі побачимо, що не в одному його зверненні про ті зневаги йтиме мова, але вже як владики та митрополита. Проте ще навіть не будучи монахом, а тільки ступаючи на цю хресну дорогу, Роман казав, що хотів би своєю власною кров'ю відплатити Богу за осквернені Літургії та зневаження Св. Тіла і Крові Ісуса Христа. Навіть вибір св. Катерини як заступниці (а згодом вона стала покровителькою для всієї сім'ї Шептицьких *прим. автора*), напевне, був не випадковим, адже свята останні роки свого життя жила Євхаристійним постом (нічого не споживала, окрім Св. Причастя *прим. автора*)⁴⁴.

Проте дорога до священства справді була не простою. о. Кирило Королевський (друг митрополита Шептицького; завдяки отцю Климентію, брату митрополита, о. Кирило володів копією спогадів графині Софії, тому багато матеріалу співзвучне із самими спогадами матері *прим. автора*)⁴⁵ згадує, як молодий Роман Олександр Марія зіштовхнувся із спротивом батька в питанні василіанського монашества. Загалом батьки не були проти, щоб їхній син став священником, але ніхто не мав на гадці, що польський граф може стати священником «іншої церкви», а саме уніатської⁴⁶. Зрештою, батько ставить

⁴¹ Див. Меріям-Лужницький Г. (упор.). *Дванадцять листів о. А. Шептицького до матері*, 48.

⁴² Пор. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, 76.

⁴³ Там само, 51-53.

⁴⁴ Там само, 51-53.

⁴⁵ Пор. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)*, 22.

⁴⁶ Там само, 41-44.

нелегкі умови синові, що дасть згоду, коли той закінчить університетські студії, вивчиться на докторат і тоді, якщо до того часу не передумає, зможе іти за покликанням⁴⁷.

Будучи особою світською (в тому значенні, що тато Андрея займався справами мирськими, проте теж був людиною побожною *прим. автора*), яка мала певну соціальну позицію в світі, він чи не найбільше страждав. Він боявся, що покликання, яке хотіли подати як божественне, йшло від людей, а не від Бога, тому батьківською справою було з цим покликанням боротися.⁴⁸ Мати тим часом головно боялася, щоб в руському обряді її син не схопив, тоді коли на батька сипалися стріли із зовнішнього світу. Дехто з його оточення радив навіть публічно зректися сина⁴⁹.

Коли вже був остаточний від'їзд Романа до монастиря, батько усю дорогу мовчав та при кінці все ж сказав: «Як після похоронів, але така була Божа воля і йому там добре»⁵⁰.

Зрештою, після останніх прощань із сином в Добромилі, вже від'їжджаючи до дому граф зупинився біля якоїсь каплиці, де довго на колінах молився перед вітварем. І зі сльозами на очах, говорив: «Ні, це не сльози жалю, це радше сльози щастя від того, що Бог дав нам Романа таким, яким він є, і що таким, як він є, взяв його собі для служіння. Ми не заслужили б такого щастя, якби ти, мамо не вимолила його своїми молитвами»⁵¹.

⁴⁷ Там само, 49-50.

⁴⁸ Див. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)*, 46.

⁴⁹ Меріям-Лужницький Г. (упор.). *Дванадцять листів о. А. Шептицького до матері*, 21-22.

⁵⁰ Див. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, 71.

⁵¹ Див. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)*, 58.

1.2 Пастирське вчення про Євхаристію митр. А Шептицького

У своєму першому посланні, ще будучи єпископом, кир Андрей, говорячи про суспільне добро, звертається до народу зі словом про те, яка важлива для розвитку суспільства є правдива просвіта. І саме наука Христа спричинилася і далі продовжує до безустанного піднесення людської культури, саме тому якраз слово Боже є тою справжньою просвітою для людина зокрема і для держави загалом⁵². Декількома роками пізніше у посланні «*На Великий ніст*» пише, що, ставши єпископом, застановився голосити слово Боже своїй пастві, бо то є його одним з найперших обов'язків⁵³.

Митрополит писав дуже багато: сотні послань, листів та декретів, переписка з різними політичними і церковними діячами, крім того багато відозв, розпорядків і постанов, розміщених в Архієпархіальних відомостях, устави, монографічні праці, книги релігійного і духовного змісту.

Умовно творчість митрополита можна розділити на такі періоди. Перший від 1899 р. до 1914 р., себто від часу його вступлення на єпископський престіл у Станиславові аж до вивезення його у глибину Росії у вересні 1914 р. Другий період – від 1914 р. до 1927 р. (якраз до п'ятого Велеградського конгресу, в якому митр. Андрей брав участь) і останній від 1928 р. до 1944 р. (за винятком 1903 р., коли він хворів і не писав)⁵⁴. Перші 2 десятиріччя митрополит писав про Євхаристію, сповідь та покаєння не дуже багато. Та й загальна кількість послань є меншою, адже в тому часі владика перебував у засланні⁵⁵.

В періоді з 1928 по 1939 рр. владика написав найбільше послань, що стосуються Пасхальної Сповіді, покаєння та Причастя. 12 Послань про Великодню Сповідь і покаєння. Також про свято Прес. Євхаристії, про

⁵² Пор. Шептицький А. Пастирське послання до вірних Станиславівської єпархії *Перше слово пастиря (1899 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 12.

⁵³ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На Великий ніст (1907 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 623.

⁵⁴ Див. Базилевич А. *Введення у твори митроп. Андрея Шептицького.* Торонто 1965, 232.

⁵⁵ Дорошенко Д. *Спомини про перебування митрополита А. Шептицького в Росії за часів війни* // chtyvo.org.ua (11.11.2021), 61-62.

євхаристійний тиждень, братство Святих Таїн, часте Св. Причастя та окреме послання про Євхаристію. Більше того, він писав їх не тільки безпосередньо в часі Великого посту, а протягом року без прив'язки до дат⁵⁶. Ці роки були дуже діяльними. Звичайно, про Сповідь і Причастя, він писав вже з самого початку свого ієрейського покликання. Проте з 1899 року до 1928 р. є значно менше іменних листів та послань по цій темі. Згадує про необхідність Причастя, але в посланнях: «*На грані двох віків*»⁵⁷, «*Про обряди*»⁵⁸, «*Про правди віри*»⁵⁹. В тому ж періоді є ще два послання 1909 року «*О частім святім Причастю*»⁶⁰.

Станіславівська Єпархія була створена незадовго до початку Львівського синоду⁶¹. Тому реформи ЛС мали активувати діяльність духовенства. Припускаємо, що він визначив вектор євхаристійного вчення того часу. Власне митр. Андрей в своїх посланнях теж посилається на постанови Льв. і Зам. синодів⁶².

Послання про Євхаристію не мають системного характеру. Це радше прив'язка до щорічних листів про Пасхальну Сповідь. Митрополит багато пише про сповідь і вже в контексті неї про Причастя. Це великопосні пастирські листи, в яких архієрей не боїться вживати бойового і часто не дуже лагідного слова до свого читача. Отець, даючи науку парафіянам, залишає поле для священників із сповідальниць і проповідальниць. Хоча і каже, що сама Євхаристія є головним способом, через який Христос передає Своє вчення, Христос, який присутній в цій частинці хліба, тихим голосом навчає душу як жити праведно, тобто сама

⁵⁶ Див. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.

⁵⁷ Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *На грані двох віків (1900 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 107-110.

⁵⁸ Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про обряди (1941 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.

⁵⁹ Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Правди Віри (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 325-326.

⁶⁰ Див. Еп. Луцький Й. *Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд) 1925 р.* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 896, 916.

⁶¹ Заснування єпархії в 1885 р., а ЛС був відкритий у 1891 р.

⁶² Щоправда, пізніше в 1928 р. митрополит пише листа до Конгрегації Східних церков про скасування постанов Замойського і Львівського синодів, щодо обрядових питань. (Див. Гентош Л. *Літургична реформа митрополита А. Шептицького*, 30). Про постанови ЗС, пише також Кирило Королевський: «що той керувався тільки традиціями латинського права, літургійного питання синод майже не розглядав, обмежившись затвердженням 4-х нововведень». (Див. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)*, 383).

Євхаристія є школою, яка вчить нас рис Христа: покори, любові та безконечно глибокої жертви⁶³. Вона є головним фундаментом християнського життя⁶⁴.

Умовно митрополит ділить людей на три категорії. Звернення до вірних, що живуть у Божій благодаті; до людей, що сповідалися, але дуже скоро через тяжкий гріх втратили Божу благодать; тих, хто зовсім не сповідався. Останніх просить, щоб бодай обов'язку Літургії в неділю і свята та щоденних молитов не опускали⁶⁵. Звичайно, що в більшості послань він говорить загально до всіх.

Митрополит говорить також про почитання Серця Христового і посвячує весь наш народ Божественному Серцю Христа Спасителя⁶⁶. В контексті празника Царя-Христа говорить, що Євхаристія є службою Царя-Христа і означає, що Христос дякує нам⁶⁷ коли Його службу приймаємо⁶⁸. Владика, посилаючися на ап. Павла, нагадує, що Христос «Мене полюбив і віддав себе за мене» (Гал. 2, 20)⁶⁹, а значить кожен християнин має все, коли споживає Тіло і Кров Христа⁷⁰.

Митрополит каже, що Марія під хрестом доповнила Євхаристійну жертву Христа⁷¹. Також поручає людей, які довго не сповідалися, покрову Марії, щоб вела їх до Св. Причастя. І заохочує після сповіді не приймати Його тільки раз, а стільки часу, скільки совість не закидатиме важкого гріха, хоча б 3-4 рази, щоб надолужити ті всі пропущені Причастя⁷². Часте Св. Причастя оберігає людину

⁶³ Пор. Праця митр. А. Шептицького *Дар П'ятидесятниці (1937 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні)*. Т. XLV-XLVII. Рим 1978, 422.

⁶⁴ Див. Ференц Т. (упор.). *150 думок Митрополита Андрія Шептицького*. Львів 2015, 23.

⁶⁵ Див. Шептицький А. *Пастирське послання До тих, що на Пасху не сповідалися (1937 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 380.

⁶⁶ Пор. Шептицький А. *Духовенству своїх єпархій (1909 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 5, 15.

⁶⁷ Думка митрополита є досить цікавою, оскільки зазвичай ми звикли казати, що Церква приносить благодарення Отцю за все що Бог зробив для нас (I Кор. 11:23).

⁶⁸ Див. Шептицький А. *Пастирське послання духовенству і вірним Про празник Царя-Христа (1934 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 196.

⁶⁹ Зараз і далі *Святе Письмо* по І. Хоменко (пер.) 1963.

⁷⁰ Там само, 196.

⁷¹ Цей документ був написаний в Архиепархіальних відомостях 1942 року. Звичайно, що ці слова є неправильними. Адже ніколи ніхто й ніщо не може доповнити жертву Христа. Вона є самодостатньою сама в собі. Можливо, митрополит мав тут на увазі іншу думку. (Див. Ковба Ж. (упор.), Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944*. Київ 2003, 92).

⁷² Див. Ковба Ж. (упор.), Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944*, 110.

від буденності гріха, бо чим більше разів приступає до Євхаристії, тим більше пильнує свою душу від пристрастей. Така душа коли і впаде в гріх, то легко його запримітить і совість не дасть в тому гріху довго бути⁷³.

Проголошення декрету папою Пієм Х *«Про часте святе Причастя»* (1905) спонукало митрополита оголосити це своїм вірним, тому в 1909 р. пише пастирського листа, де говорить, що наш обряд є: «виразним свідоцтвом того такого красного християнського життя»⁷⁴. Тут митрополит має на увазі практики причащатися кожного разу, коли ти є на Службі Божій. Саме Євхаристія, як ангельський корм, спричинює людей стати одним тілом, бо всі їдять з одного хліба⁷⁵. В другому посланні, виданому на наступний день, владика посилається на Декрет Конгрегації Тридентійського Собору. Говорить і про те, що не тільки священники мають право причащатися після однієї сповіді більше разів, а й вірні теж. При кінці, щоб популяризувати практику частого Причастя, поручає кожних 10 років, три дні наперед на празник Євхаристії, відправляти Богослуження з науками і благословляти людей Св. Дарами⁷⁶. Архієрей заохочує вірних до Господньої трапези, де найбільшим доказом Господньої любові⁷⁷ є перемінення хліба та вина в Господнє Тіло і Кров. Одна лиш крапля здатна очистити цілий світ, і люди мають її так близько, проте не хочуть зцілення від Крови Христової, а радше шукають різних цілющих місць, чудодійних керниць і не бачать, що запорука щастя та любові є якраз в тій Євхаристійній Чаші⁷⁸. Бо Причастя є світлом, що просвітлює розум, і теплом, яке зігріває серце, але якщо грішний чоловік прийме Причастя, то вогонь Божий спалить душу такої людини бо споживає собі суд і засудження⁷⁹. Не приймати Св. Причастя на Пасху вже є

⁷³ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О частім святім Причастю* (1909 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 672.

⁷⁴ Там само, 662.

⁷⁵ Пор. Шептицький А. *Заклик до покаяння у Великий піст* (1938 р.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Opera: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 366.

⁷⁶ Пор. Еп. Луцький Й. *Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)*, 897.

⁷⁷ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О частім святім Причастю* (1909 р.), 666.

⁷⁸ Там само, 669.

⁷⁹ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Пояснення обрядів при посвященню церкви* (1901 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 304.

важким гріхом і непослухом Церкві⁸⁰. Людей, які в часі Великоднього посту не приступають до Святої сповіді та Причастя називає публічними грішниками⁸¹, яким Церква, якщо би хто з них вмер, мусить відмовити від похорону і молитви за душу над гробом⁸².

Тим, хто триває у способі, сповіді і Причастя бодай раз в рік, пропонує сповідатися три-чотири рази на рік⁸³ і після сповіді тримати своє серце якнайдовше від тяжкого гріха, щоб могли ще пару раз приступити до Господньої Трапези. Тільки просить не робити цього на людське око чи зі звички, як то часто буває⁸⁴.

Митрополит недаремно так часто говорить про необхідність частішої сповіді і Причастя. Починаючи вже з VII-го століття за династії Каролінгів, бере свої початки літургійна реформа на Заході. Каролінгська реформа суттєво зменшила кількість причасників, бо акцент був зосереджений на їхньому недостойнстві. Літургія не є справою громади, а привілеєм священника, тому, як наслідок, різко зменшується кількість причасників⁸⁵. У зв'язку з цим на 4-у Латеранському Соборі (1215) був прийнятий закон для вірян, принаймні один раз в рік в часі

⁸⁰ Див. Ковба Ж. (упор.), Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944*, 109.

⁸¹ Шептицький А. Пастирське послання *До тих, що на Пасху цього року не сповідалися і св. Причастя не прийняли* (1934 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 179.

⁸² Постанови, що беруть початок з часів Латеранського Собору. Щоправда в світлі II Ват. Собору вони є дещо трансформовані. В кодексі кан. права (п. 1184) є три умови за яких людина не може отримати християнського похорону і заупокійної Служби: коли людина не виявляє ніяких ознак покаяння і є еретиком чи схизматиком; особи які хочуть передати тіло кремації за мотивами неприпустимими для христ. віри та іншим явним грішникам, для яких неможливо здійснити церковне поховання без публічного згіршення для вірних. (Див. *Кодекс канонического права*. Інститут філософії, теології и истории св. Фоми / пер. с латинского Коваль А. Москва 2007).

⁸³ Про ці постанови читаємо в артикулах Замойського синоду, де був припис сповідатися не менше трьох разів на рік (на Успення, Різдво ГНІХ і Пасху), хоча пізніше від цього обов'язку людей звільнили і скоротили до одного пасхального разу; в постановах Львівського синоду говориться, щоб отці відновлювали цей старий звичай і закликали людей щонайменше тричі на рік причащатися. (*Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*. Львов 1896 // dlib.kiev.ua (21.07.2021), 97). Постанова ця хоч і була похвальна, але не обов'язкова до виконання. (*Додаток до Чинностей і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891* // dds.edu.ua (08.08.2021, 220). Сьогоднішній кодекс канонічного права КЦ зобов'язує людей тільки до одного обов'язково Причастя (п. 920), припис цей має бути сповнений в Пасхальному часі, тільки якщо по справедливій причині не буде сповнено в іншому часі протягом року. (Див. *Кодекс канонического права*. Інститут філософії, теології и истории св. Фоми).

⁸⁴ Пор. Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О частім святім Причастю* (1909 р.), 672.

⁸⁵ Див. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке* / пер. с сербского Белов В. Христианская Россия 2005, 18, 22, 24.

Пасхи Причащатися⁸⁶.

Літургійна мова ставала все складнішою для мирян. Музикальні твори ускладнювалися⁸⁷, незрозумілі тексти молитов на латинській мові⁸⁸, проголошення молитов пошепки (що пізніше призвело до виникнення «тихої меси» (Богослужіння, на якому є тільки священник і прислужники *прим. автора*), нові архітектурні рішення (вірних відділили від святої трапези) – все це сприяло активному зменшенню вірних на Богослужіннях⁸⁹. Приватні Меси (мали місце до 1200 р.) робили пагубний вплив на публічні Меси. Нестача співаків і малість вірних зменшували урочистий характер Літургії⁹⁰. Обов'язкова сповідь, інтимне утримання для одружених людей, віддаляли вірних від участі в Божій Трапезі. Більше того деякі автори наполягали на тому, що священник приймає від імені всіх частичку, тому це звільняє вірних від Євхаристії⁹¹. В результаті парафіяни зайняли пасивну позицію спостерігачів.

Пізніше в XIII ст. вірних вчили, що Меса не тільки віддає хвалу Богові, а також сприяє добробуту тих, хто на ній молиться. Тобто з однієї сторони людей заохочували до слухання Меси, але з іншої сторони з'являлося помилкове твердження, що цього є цілком достатньо для спасіння душ і що сама по собі Літургія є засобом чи способом задоволення всіх людських запитів. Меса сприймається як вираження присутності Бога, а не як наше приношення Богу⁹². В деяких молитвенниках були навіть довгі списки «милостей і ласк», які людина

⁸⁶ Див. Twelfth Ecumenical Council: *Lateran IV 1215: the Canons of the Fourth Lateran Council 1215* // sourcebooks.fordham.edu (20.08.2021).

⁸⁷ Доречі в апостольському посланні «*Tra Le Sollecitudini*» (з 22 листопада 1903 року) папи Пія Х (про розвиток музикального співу), йдеться про те, що через спів, якраз таки, потрібно створювати умови для вірних. Це допоможе їм легше та доступніше приймати плоди благодаті, які належать до святкування святих Таїн. (п.1) Щоб вірні як і в древні часи могли приймати активну участь в Богослужіннях (п.3). (Див. Pope Pius X. *Instruction on Sacred Music Tra Le Sollecitudini (1903 p.)* // liturgyoffice.org.uk (10.09.2021).

⁸⁸ В православних церквах також однією з головних причин, яка сприяла зменшенню активних учасників на Літургії була, так як, і в Середньовіччі – мова. Як не дивно, але зміна церковнослов'янської мови зайняла одне з важливих питань, які розглядалися першим Помісним Собором. (Балашов Н. *На пути к литургическому возрождению*. Христианская Россия 2001, 31).

⁸⁹ Пор. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке*, 25-26.

⁹⁰ Пор. Martimort G (edit.). *The Church at prayer. Introduction to the Liturgy* // archive.org. (10.10.2021), 137.

⁹¹ Там само, 138.

⁹² Пор. Joseph A. Jungmann, S.J. *The Mass of the Roman Rite: its origins and development (Missarum Sollemnia)* 1986 // ccwatershed.org (22.10.2021), 129-130.

отримувала від відвідування Меси⁹³.

В епоху пізнього Середньовіччя побутувала думка, що святість Церкви є обмежена, тобто Літургія приносить добрі плоди, але вони є лімітовані. На той час відправлялося дуже багато Мес, але ніхто не звертав уваги, що на них не було вірних, спільноти, яка святкує Господню Вечерю⁹⁴.

Людям потрібно було правдиве розуміння Літургії і значення Жертви, яка приносилася на ній. Тридентійська Рада взялася за це питання. Було визнано, що основною ціллю євхаристійного святкування є не адорація Христової присутності, а приймання Христа⁹⁵.

Рада настільки хотіла привернути увагу до жертвоприношення на Літургії, що рекомендувала вірним причащатися кожен раз, як вони були на Месі, що в ті часи було дуже не типовим⁹⁶. Важливим рішенням було відновити євхаристійне співслужіння, де вірні мали розуміти, що Євхаристіє не є приватною справою священника. Така практика співслужіння і святкування, які не розглядалися як окремі поняття, зберегла своє коріння у Візантійській Літургії⁹⁷.

Гарячим бажанням митрополита було оживити застояне бачення народу щодо Прес. Таїн і участі у Божественній Літургії. Його послання були як реакція на мале і пасивне відвідування церков, де люди не хотіли або не знали, як активно бути членами одного Тіла Христового.

Митрополит зазначає, що людина не може бути добрим християнином без Св. Причастя, бо часто занедбує Літургії і тому живе без Божої благодаті, а значить занедбує і решта своїх християнських обов'язків⁹⁸, бо Євхаристія є силою душі, є життям і здоров'ям, отже, поки людина живе, потребує цієї

⁹³ Див. Jungmann J. *The Mass an historical, theological, and pastoral survey*. Minnesota, б.п., 81.

⁹⁴ Там само, 79.

⁹⁵ Див. Mazza E. *The Celebration of the Eucharist: The Origin of the Rite and the Development of its Interpretation*. Minnesota 1999, 245.

⁹⁶ Див. Joseph A. Jungmann, S.J. *The Mass of the Roman Rite: its origins and development (Missarum Sollemnia)*, 138.

⁹⁷ Див. Mazza E. *The Celebration of the Eucharist: The Origin of the Rite and the Development of its Interpretation*, 257.

⁹⁸ Пор. Шептицький А. Пастирське послання *До, тих що на Пасху не сповідалися (1935 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 247.

поживи⁹⁹.

Заохочуючи до Причастя, митрополит неодноразово просить людей добре сповідатися. Радить перед сповіддю читати св. Письмо, молитися всією родиною і пригадувати собі з молитовників правди віри¹⁰⁰. Адже кров Спасителя, яка кожен день проливається на святих жертовниках, проливається містичним для нас способом і в Таїнстві Покаяння¹⁰¹. При тому дозволяє їм сповідатися будь-де, чи то на місіях чи то прощах або в сусідньому селі, але причащатися (саме в часі Пасхи) зобов'язує на своїй рідній парафії¹⁰². Пояснюючи це тим, що отець має знати, хто на Пасху приступав до Євхаристії, а хто ні, і в разі потреби повідомити про це церковну владу¹⁰³, а в разі випадку, коли людина не може сповідатися в себе на парафії мусить принести карточку своєму пароху, що сповідалася і причащалася в іншій церкві. За церковним правом священники щороку дають звіт до Ординаріату, скільки було людей, які занехаяли обов'язок Пасхальної Сповіді і Причастя і таких людей єпископ прилюдно мусить напоумити¹⁰⁴. Тому митрополит докоряє священникам, які нехтують цим правилом звіту і називає це тяжким недбальством проти церковної влади. Нагадує і просить, що кожен священник повинен напоумляти вірних і нагадувати їм про Пасхальну Сповідь і Причастя, а якщо він і це нехтує, то тут не можна його нічим оправдати, бо за кожного такого християнина отець дасть відповідь на страшному суді¹⁰⁵.

⁹⁹ Пор. Шептицький А. *До, тих що на Пасху не причащалися (1936 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Opera: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 304.

¹⁰⁰ Пор. Шептицький А. *Заклик до покаяння у Великий піст (1938 р.)*, 373-374.

¹⁰¹ Див. Шептицький А. *Послання на Великий піст (1936 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Opera: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 266.

¹⁰² В актах Замойського синоду (1720) священникам заборонялося причащати не своїх парафіян або йти на чужі парафії і там причащати вірних. Це бере початки з постанов ще Тридентійського Собору. (Див. Федорів Ю. *Замойський Синод*. Богословія. Т. 25, 5-с. Рим 1971,30). Проте у постановах Львівського синоду (1891), вже читаємо про дозвіл вірним приймати Причастя на інших парафіях, але тільки з відому та згоди свого священника. (*Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*, 96).

¹⁰³ Пор. Шептицький А. *Послання на Великий піст (1936 р.)*, 269.

¹⁰⁴ Див. Шептицький А. *До, тих що на Пасху не причащалися (1936 р.)*, 305-306. Ці вимоги читаємо в постановах Льв. Синоду (Див. *Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*, 96).

¹⁰⁵ Пор. Шептицький А. *Пастирське послання до духовенства і вірних Про тих і до тих, що на Пасху не приступили до св. Причастя і не сповідалися (1937 р.)*, 317-318. Ще в документах ЗС згадується, що саме парох

Нагадує, що Христос припрошує нас до Євхаристії через слова «Прийдіть до мене всі струджені і обтяжені». Всі, кому важко нести щоденні обов'язки, всі, хто не може боротися із спокусами, нехай линуть до сили Найсвятішої Євхаристії, через яку Бог кожному дасть ту благодать, яку він потребує¹⁰⁶. Вона є новим світом, що в мільярди разів перевищує існуючий в ній, і нею живе ціле людство бо тільки вона є правдивим життям. Євхаристія родить святих, приносить нам Царство Отця¹⁰⁷.

Митрополит Андрей не один раз наголошує на значенні доброї молитви¹⁰⁸ як приватної, так і особистої, а особливо говорить це до священників. Всі порухи душі мають бути помазані Євхаристійною кров'ю. І коли молитва є недбалою, то це є великим святокрадством і пониженням для священника. Наводить приклад з молитвословом, що якби його добре стиснути в руках, то з нього потече Христова кров, бо молитви в ньому є позначені Його кров'ю¹⁰⁹.

Присвячує окреме місце молитві «*Отче наш*», яку називає євхаристійною молитвою, бо, промовляючи її щирим серцем, ми злучаємося з Христом так, як і в Прес. Євхаристії. Прохання в «*Отче наш*» «дай нам хліб щоденний» митрополит пояснює в значенні надприродного хліба Євхаристії, говорячи, що він є щоденним, а значить як і фізичний, земний хліб, Євхаристія потрібна нам щодня, бо через цю небесну поживу нам уділяється Божа благодать, яка дає сили жити християнським життям. Та й саму молитву владика називає Тілом Христовим і дає їй титул другої Євхаристії, де кожне слово є для нас Тілом і кожним словом п'ємо Христову святість, премудрість та всі Його чесноти¹¹⁰.

Вічною Євхаристією митрополит називає всі Євхаристії, починаючи від

має дбати про те, щоб вірні відбували Великодню Сповідь і якщо нехтують цим наказом, то отець має повідомити про це єпископа. (Див. Федорів Ю. *Замойський Синод*, 52).

¹⁰⁶ Пор. Шептицький А. Пастирське послання *До, тих що на Пасху не причащалися* (1936 р.), 304.

¹⁰⁷ Див. Праця митр. А. Шептицького *Божа мудрість* (1932-1933 рр.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні)*. Т. XLV-XLVII. Рим 1978, 68.

¹⁰⁸ Продовжуючи лінію митрополита, патріарх Сліпий пізніше закликатиме людей до літургійної молитви, яка є невід'ємною частиною нашої Церкви та обряду. (Див. Патр. Сліпий Й. *Заповіт Йосипа Сліпого* (1981 р.) // ugcc.ua (23.11.2021).

¹⁰⁹ Пор. Праця митр. А. Шептицького *Божа мудрість* (1932-1933 рр.), 50-51.

¹¹⁰ Пор. Праця митр. А. Шептицького *Божа мудрість* (1932-1933 рр.), 98-99.

першої, установленної Христом, і до останньої, яка звершиться в майбутньому. До неї він додає, крім крові Христа, жертву усіх мучеників, апостолів, монахів, монахинь і всі жертви людей, починаючи від Богородиці¹¹¹.

Неодноразово застерігає вірних від нехтування Св. Тайнами. Називає недостойне Св. Причастя гріхом Юди, бо Причастя є поцілунком приязні та любові, а людина, приймаючи Його, святокрадськи зраджує, як Юда, і віддає ворогам – своїм пристрастям і гріхам, які не признала на сповіді, краде те святе, яке не має права брати. Це є повторенням Юдиної зради¹¹². Цим поцілунком людина бере Христа в неволю, краде те, що йому не дозволено брати. І як вояки зв'язали Ісуса і привели на суд, так і людина зв'язує Христа і віддає Його в руки свого батька – диявола¹¹³. Хто допускається такого гріха, то й за словами апостола сам собі суд робить (I Кор. 11,27) і це не просто суд совісті, а страшний суд душі¹¹⁴. Євхаристія – це Христос, наново умираючий, і людина, яка зневажає цю Кров і Тіло, є людиновбивцею, христовбивцею¹¹⁵. Більше того, називає таку людину гіршою за нерогату худобу, той, хто втратив рештки людської природи¹¹⁶. Христос одночасно є спасенням для багатьох, але також і погібллю. Сам Симеон казав до Марії, що Він буде поставлений для падіння і підняття (Лк. 2:34), тому людина сама бере на себе відповідальність, що вона отримає від Прес. Причастя. Чи дістає здоров'я душі і тіла, чи суд і осудження, як молиться в молитві¹¹⁷. Така людина гірша, ніж жиди, що розп'яли Христа, бо останні зневажали Його як того, що жив на землі між людьми, а грішник зневажає Його у славі. Жиди не мали тих ласк і Таїнств, які сьогодні отримує щодня християнин

¹¹¹ Там само, 100-101.

¹¹² Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про тих і до тих, що на Пасху не приступили до св. Причастя і не сповідалися* (1937 р.), 336.

¹¹³ Пор. Шептицький А. *Послання на піст до священників і народу* (1939 р.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 407-408.

¹¹⁴ Див. Праця митр. А. Шептицького *Християнська праведність* (1935 р.), час. пер. // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні)*. Т. XLV-XLVII. Рим 1978, 251.

¹¹⁵ Див. Шептицький А. *Послання на піст до священників і народу* (1939 р.), 408.

¹¹⁶ Пор. Слово митр. Андрея *В празник Трьох Святих* (1939 р.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 382.

¹¹⁷ Пор. Шептицький А. *Послання на піст до священників і народу* (1939 р.), 409. Мова йде про молитву приготування до Св. Причастя. (Див. *Прийдіте Поклонімся. Молитовник*. Львів 2010, 385).

від Ісуса. Тому той, хто недостойно приймає Євхаристію, не тільки Кров святу на землю проливає, а ще топче Її ногами¹¹⁸. Каже, що хоч би раз так зневажливо приступити до того Таїнства, то зір душі слабне, серце стає оковою і навіть надприродна сила Євхаристії не доходить до душі¹¹⁹. Це саме той час, який необхідно присвятити молитві, бо саме тоді найближче до нашої душі є Господь, який гостить у нашому серці і готовий вислуховувати всі наші прохання. Господь не погордив людським серцем і спустився в нього, а якого ж гріха допускається те серце, коли приневолило і замкнуло Господа у своєму грішному нерозкаяному серці. Цар прийшов в убогу хатину, щоб сказати, що хоче мати тебе з Собою в небі, а людина, замість принести Пану неба і землі гідні дарунки віри, надії та любові, знехтувала і відкинула їх¹²⁰. Людина повинна бути готова до приймання Св. Тіла і Крові не тільки перед Причастям, але повинна достойно зберегти ці Дари у своїй душі і після.

Вл. Андрей у своєму посланні до духовенства¹²¹ застерігає священників, що найстрашнішим гріхом є святокрадське Св. Причастя і навіть вживає слова найстрашніше і наймерзенніше Причастя є те, яке святокрадцеві дає святокрадська рука. Тобто наголошує отцям, щоб не сміли ні в якому разі в стані важкого гріха уділяти Євхаристію, бо навіть хвилина святокрадської відправленої Літургії для священника є хвилиною вічного засудження. Руки, що подають таке Причастя, називає Юдиними. Владика каже, що це є зрадою серця та зневагою самої Прес. Тройці і то такою великою, з якою не зрівняються навіть всі зневаги проти Бога від початку віків. Святокрадська Служба Божа є вершиною всього найгіршого і гріховного; це пік засліплення, невдячності та злоби. І тих, хто такого допустився, називає проклятими. І порівнює такий

¹¹⁸ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Пояснення обрядів при посвященню церкви (1901 р.)*, 306.

¹¹⁹ Див. Ковба Ж. (упор.), Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944*, 133-134.

¹²⁰ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На Великий піст (1910 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 715-716.

¹²¹ Див. Шептицький А. *Послання до духовенства На Великий піст (1935 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 219.

упадок з довголітньою працею цілого пекла, де сатана тисячу років чекає такої хвилини святокрадського гріха. Митрополит зазначає, що до гріха цього приводить спочатку недбальство в молитві, коли отець не вичитує церковне право, коли поспіхом молиться, як-небудь вичитує подячні молитви – все це говорить про його душевне налаштування¹²².

Тому мають обов'язок перед Сл. Божою робити іспит сумління, бо майже завжди було б для них тяжким гріхом опустити його в приготуванні до Літургії. Каже, що найголовніша частина душпастирської праці священника – це уділяти Таїнства. І головне не уділяти їх недостойним. Посилаючись на декрет папи Пія Х, митрополит каже, що священник звільнений від суду, чи сповідалася людина, чи ні не має права питати це та відмовляти в Святому Причасті (крім випадків, коли людина є публічним грішником)¹²³, бо це є великою зневагою для християнина, яку священник під страхом великого гріха не має права завдавати. І навіть коли отець знає приватно із сповіді, що приступаючий має тяжкий гріх і йому не вільно приступати до Євхаристійної Трапези, не може виявити Св. Таїну Сповіді і повинен уділити Найсвятіші дари¹²⁴.

Митрополит хоче, щоб його священнослужителі щирим серцем любили і розуміли, що робиться в них на престолі, бо в Церкві найсвятіше місце – це є престол Божий, бо на ньому є палата Христа – кивот¹²⁵. Відправляючи Св. Літургію, він віддає Богові значно більшу славу і честь, ніж якби навіть всі вірні принесли Господеві в жертву своє життя, бо священник приносить в жертву життя Христа і удостоєн гідності, де священник має владу над Містичним Тілом Ісуса Христа і над дійсним Тілом Ісуса Христа. Коли освячує Дари, то Христос спускається з неба на землю за словом священника, останній може брати Його і нести хворому, ховати Його у кивот, обносити з походом, і таку владу Бог не

¹²² Пор. Шептицький А. Послання до духовенства *На Великий піст (1935 р.)*, 219-222.

¹²³ Там само, 123-124.

¹²⁴ Пор. Праця митр. А. Шептицького *Дар П'ятидесятниці (1937 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні)*. Т. XLV-XLVII. Рим 1978, 467.

¹²⁵ Див. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 1.

уділив навіть ангелам, а тільки священникам¹²⁶. Тільки священник має владу перетворити хліб і вино на Тіло і Кров Христа та перемінити грішну людину на Божу дитину. Посилаючись на св. Альфонса Лігуорі владика каже, що слова священника до грішника «відпускаються тобі твої гріхи» є такими самими, якби Ісус Христос зійшов на землю і Сам їх сказав¹²⁷.

Зауважує отцям, що саме вони в першу чергу є найбільшим прикладом для вірних, тому повинні довго приготуватися до Літургії на початку, довго молитися і по закінченню. Поклони і рухи мають бути дуже побожні, з них має бути зрозумілим, Кому саме віддає таку честь священник. Радить відправляти церковне правило перед Св. Тайнами в церкві хоча б раз в день¹²⁸. І дає в приклад історію про єпископа, який угледів, що його отець без благодарення вийшов з Церкви, то враз взяв кадильницю і свічку, наказав бити у всі дзвони і став його відпроваджувати додому, так ніби відпроваджував Св. Тайни¹²⁹.

Проповідь священника – то найперше його власний приклад, тому він повинен зібрати всю свою зосередженість під час Літургії, яка має бути видна у виразі його лиця та в рухах його тіла, і все це має бути наукою для людей, як вони мають величати Христа, утаєного в Найс. Тайнах¹³⁰.

Картає людей, що бездумно стоять на Службі Божій і навіть не вдумуються в слова, які до них звертає священник. Серцем розсіяні всюди, окрім престолу Божого. І кожен має свою причину чому б не причащатися. Одні не хочуть поправлятися з власних гріхів, другі не розуміють для чого їм то¹³¹. Просить, щоб

¹²⁶ Див. Шептицький А. *Хто винен?* (1934 р.), 132.

¹²⁷ Там само, 133.

¹²⁸ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Братство Святих Тайн і Християнської Науки* (1934 р.), 172. Доречі греко-католицький священник Г. Костельник у своєму рефераті «Догматичні і дисциплінарні конечності» (підготованому для псевдособору (1946) пише, що щоденне відчитування часослова з переходом на православ'я тепер вже не буде обов'язковим. Поміж греко-католицькими священниками було відоме особисте невдоволення о. Костельника обов'язком щоденного відмовляння часослова. Щоб отримати звільнення він навіть особисто звертався до митрополита, проте в цьому йому було відмовлено. (Див. Говера І. *Літургійне життя священників та вірних в УГКЦ: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля* (1946-1989). Львів 2009, 145).

¹²⁹ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О молитві і церковнім правилі* (1910 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 697.

¹³⁰ Пор. Ференц Т. (упор.). *150 думок Митрополита Андрея Шептицького*, 23.

¹³¹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О частім святім Причастю* (1909 р.), 662.

люди не збирали гроші на тацу в часі, коли вже освячені Св. Дари. Треба ходити або перед освяченням, або вже після Причастя. Ніхто нехай не говорить в Церкві голосно, коли переходять коло престолу, нехай віддають глибокий поклін Євхаристійному Ісусові і т. д.¹³². В слові до сповідників¹³³, каже, що грішник, який від сповіді йде без покаєння і так приступає до Причастя, то перебуває в стані значно гіршому, ніж стан каятника нерозрішеного. Наголошує, що подружжя без Таїни шлюбу теж позбавленні Таїни Причастя¹³⁴, що навіть присутність на Службі Божій для таких подруж'я не є рятуючою, бо в цьому їх родичі і діти бачать фарисейство та нещирість, і навіть Таїна покаєння в часі Великого посту та приймання Євхаристії не зможуть направити таких людей тільки за один раз.

До дітей, що тільки мають прийняти Євхаристійного Ісуса, промовляє, що повинні шукати Його вірою, бо коли священник вперше підходить до них з Чашею, то навкруги будуть літати сотні і тисячі ангелів, Божа Дитина Ісус Христос приблизиться, але того не буде видно фізичним оком, тільки оком серця. І тут відбувається дійство, схоже як в грі, де діти зав'язують очі одному, який має всіх ловити, а він зором не бачить, проте знає, що навкруги нього діти. Так само і з невидимим фізично, але приявним духовно Христом. І просить особливо дякувати за таку велику можливість мати Св. Причастя, так як багато дітей вже вмирають перед Ним, а ще більше не можуть його взагалі приймати¹³⁵.

¹³² Див. Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О церковнім братстві* (1905 р.), 581-582.

¹³³ Див. Шептицький А. *Уваги для сповідників* (1934 р.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 118-119.

¹³⁴ Див. Шептицький А. *Хто винен?* (1934 р.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 112.

¹³⁵ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О частім святім Причастю* (1909 р.), 673.

1.3 Значення прикладу життя і вчення митр. А. Шептицького для Галицької митрополії

Митрополит за час свого церковного уряду провів не одну реформу, де однією з найважливіших і найтяжчих була літургічна¹³⁶. Ця реформа включила в себе ряд пропозицій та змін, де митрополит авторизував тексти нового «Служебника» та «Ізборника» Ставропігону та отримав дозвіл від Конгрегації Східних Церков для монахів-студитів служити в обряді без будь-яких латинських запозичень¹³⁷. Митр. Андрей також згадує та критикує, що виконання обрядів уділення Найс. Таїн в церкві за часів Унії було змінено і наближено до латинських і польських форм, тому заохочує зберігати всі давні передання і обряди Східної Церкви¹³⁸.

В часі (або на закінченні) Ювілейного року Відкуплення (1933) владика закликає вірних в тиждень Євхаристії (встановленого у всій КЦ) приймати Причастя щодня і якнайчастіше відвідувати Євхаристійного Ісуса, при цьому в проповідях священники мають нагадувати вірним про дар Тайни Священства, тільки через який можлива дійсна Тайна Євхаристії¹³⁹.

Поручає також священникам в недільні Богослужіння додавати до ектенії, молитву за грішників, особливо тих, що не сповідалися та не причащалися на Пасху¹⁴⁰.

Владика Андрей дуже багато молився¹⁴¹, що було відображення його внутрішнього духовного досвіду. Тому, у листі до духовенства каже, що найважливіше для священника є церковна молитва, що займає навіть перше місце над частою і доброю сповіддю священнослужителя¹⁴².

¹³⁶ Див. Гентош Л. *Літургічна реформа митрополита А. Шептицького*, 31.

¹³⁷ Там само, 32.

¹³⁸ Див. Шептицький А. Пастирське послання *Вірність традиції (1931 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 96,102.

¹³⁹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Євхаристійний тиждень (1934 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 21.

¹⁴⁰ Див. Шептицький А. Пастирське послання *До тих, що на Пасху цього року не сповідалися і св. Причастя не прийняли (1934 р.)*, 179.

¹⁴¹ Й. Сліпий пригадував, що А. Шептицький міг годинами розважати перед Найсвятішими Тайнами. Він був просякнутий живою вірою в Євхаристійну присутність і звертався до Христа з великою довірою. (Див Патр. Сліпий Й. *Заповіт Йосипа Сліпого (1981 р.)*).

¹⁴² Див. Шептицький А. Пастирське послання *До духовенства (1936 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 66.

Священникам наказував, щоб не були поблажливими сповідниками, бо гірше те дозволяти людині, що закон Божий не дозволяє, аніж вимагати в неї те, чого закон Божий не вимагає, проте ганить отців, які роблять карикатуру із сповіді або своєю поблажливістю заохочуючи до гріха або надмірною суворістю роблячи неможливим ведення християнського життя¹⁴³. Митрополит сам при візитаціях до інших парафій витрачав довгі години для сповіді людей та уділення їм розрешень¹⁴⁴.

Поучаючи священнослужителів, каже їм, що найкращим доказом, що парахія є живою, є не тільки добра проповідь, уділення Таїн, катехизація та Богослужіння, а вміння добре zorganizувати братства¹⁴⁵, через які народжується відчуття єдності, братерства та сопричастя в єдиній Церкві¹⁴⁶. І найпершим таким братством в Церкві має бути Євхаристійне¹⁴⁷, так як спільнота повинна вміти вправлятися у виконанні закону любові, а джерелом Божої любові є якраз Євхаристія. Саме це братство дає початок іншим і має різні вияви, адже в ньому навчають, як почитати Ісуса Христа. Це і Апостольство Молитви, і Марійські дружини, і Свічкове братство так як все має головну ціль – навчитися шанувати Ісуса Христа в Найс. Євхаристії¹⁴⁸. Священникам треба заохочувати своїх вірних

¹⁴³ Див. Шептицький А. *Хто винен? (1934 р.)*, 146.

¹⁴⁴ Див. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Патріарх Й. Сліпий писав, як митрополит безустанно, годинами міг сповідати людей на місіях і візитаціях. А одного разу ревний у своєму обов'язку, перестудився і захворів на тиф. (Див. Патр. Сліпий Й. *У XV річницю смерті митрополита Андрія* // ugcс.ua (23.11.2021).

¹⁴⁵ Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Братство Святих Таїн і Християнської Науки (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 169.

¹⁴⁶ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О церковнім братстві (1905 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 551; Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О церковнім братстві (1905 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 567.

¹⁴⁷ Доречі, в післятридентійський період братства набирали свого розвитку. Це був період безладу, застою та пасивності. Тому відчуження між мирянами і літургійним життям посилювалося, де Причастя є, просто, однією з форм побожності. Внаслідок цього люди шукали інших способів, як задіяти себе в церкві. Створювалися братства, ставало популярним відвідувати паломницькі місця і почитати священні реліквії. (Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке* 41-42, 44). Вже в світлі II Ват. Собору питання братств теж є досить актуальним. Собор заохотив продовжувати проведення Євхаристійних конгресів, які в свою чергу пожвавили мирян брати активнішу участь в Тайні Господньої Трапези, що спонукало відновлювати братства Прес. Таїнства, а це у свою чергу, сприяло поглибленню віри в Таїнство Христа в Євхаристії, збільшенню вірних на Месах та адораціях і т. д. (Див. *Сторінки історії: міжнародні євхаристійні конгреси* // kmc.media (09.10.2021).

¹⁴⁸ Пор. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Братство Святих Таїн і Християнської Науки (1934 р.)* 163-166.

до практики частішого Причастя, бо це полегшить душпастирську працю на парафії, тоді людей буде легше організовувати в братства, які будуть допомогою для Церкви¹⁴⁹. Особливо в своєму посланні про «*Часте Причастя*» владика наголошує на такій практиці для дітей та молоді. Водночас каже, що як рівно ж багато потрібно говорити, щоб заохочувати молодих людей до щоденного Причастя, так рівно ж і перестерігати від несумлінності. Бо людина мало цінує те, до чого привикла¹⁵⁰.

Пишучи заробітчанами¹⁵¹, святитель нагадує, їм правди віри та Таїнства, установлені Ісусом Христом. Просить вірних що і до протестантів і до православних, не мають права ходити (хоч останніх вважає правдивими священниками, але саму церкву відірваною від вселенської єдності). Теж говорить про Тайну сповіді, яка зовсім не є дійсною для греко-католика у православного священника¹⁵².

У своєму першому посланні до вірних, будучи ще єпископом, каже, що бути християнином в повному значенні цього слова, а значить ходити на Літургію, сповідалися і причащалися, дітей вчили молитві і катехизму¹⁵³.

¹⁴⁹ Пор. Шептицький А. Послання до духовенства *На Великий піст* (1935 р.), 232.

¹⁵⁰ Пор. Шептицький А. *Про часте св. Причастя* (1939 р.) // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983, 464-465.

¹⁵¹ Й. Сліпий згадує, що митрополит дуже дбав про українців греко-католиків, які виїжджали за кордон. На той час становище душпастирства було у важкому стані, не було отців, які могли б служити за кордоном, тому великими небезпеками були сектанство, перехід в іншу віру, безвір'я, в кращому випадку – перехід на латинство і втрата своєї національної автентичності. В Монреалі відбувався Євхаристійний Конгрес, в якому митрополит брав участь. Опісля якого відвідував оселі наших емігрантів та їхні громади. (Див. Патр. Сліпий Й. *У XV річницю смерті митрополита Андрея*). В основному митрополит пише ці нагадування не тільки, як катехизацію, але як засторогу-настанову. Щоб трималися правдивої віри та єдиної Церкви. Неодноразово перестерігає діаспору не переймати протестанську віру, не читати книг, не затверджених Церквою, не кумуватися і родичатися з ними. (Пор. Шептицький А. *Канадйским русинам*. Жовква 1911, 71-72).

¹⁵² Див Шептицький А. *Канадйским русинам*, 32. Звичайно, що протягом історії розвитку Церкви такої можливості не було. Проте вже після II Ват. Собору, канони які регулювали це питання були дещо спрощені. В кодексі кан. права (п. 844) є виняток трьох Таїнств: сповіді, Євхаристії та елеопомазання. Де сказано, що кожного разу коли є необхідність або справжня духовна користь у прийнятті для вірного цих Таїнств він може їх прийняти за межами КЦ, але за трьох умов: якщо католик має правильне розуміння правд віри КЦ і немає небезпеки зараження помилковим вченням; коли фізично чи морально неможливо зустрітися з католицьким священником; всі ці три Таїнства повинні бути дійсні в церкві де вірний хоче їх прийняти. (Потрібно пам'ятати що вони є дійсними в Східних Церквах, але не в протестанських спільнотах). Тобто католик може приступати до цих Таїнств в церквах, де Таїнство священства є чинним і дійсним.

¹⁵³ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних Станиславівської єпархії *Перше слово пастиря* (1899 р.), 14. До речі, про добру катехизацію митрополит говорив досить часто. Він добре розумів, що більшість віруючих просто не розуміли значення та сенсу Євхаристії. А в перших століттях цю проблему вирішували завдяки катехизації, де головний акцент був на тому, щоб опираючись на св. Письмо, показати, що саме Біблія

Митрополит поручає своїм священникам, пояснювати вірним значення празника Прес. Євхаристії через написане ним послання. Три дні мають бути прочитані науки з того послання і пояснення парафіянам потреби частого св. Причастя. Вкінці Служби отець має виймати з кивота Св. Дари, кадити Їх і благословляти Ними народ. Більше того, заохочує отців катехитів відправляти такі Богослуження і в школах для дітей та молоді. Докладно розказує, в який спосіб має бути молитва і як виставляти Найс. Тайни¹⁵⁴. Митрополит просив по його смерті цю традицію не занехаяти і лишив у своєму посланні слова заповіту щодо підтримання такого обичаю¹⁵⁵.

Як бачимо митрополит залишив дуже багату творчу спадщину для своєї пастви. Від самого початку його священничої діяльності – проповідувати Боже слово було головною програмою його праці. Його пастирські листи про покаєння і Євхаристію є доказом великої любові митрополита до своїх вірних. Андрій Шептицький відчуває свою аудиторію і розуміє, що ким би не була людина – чи простим селянином, чи інтелектуалом – вона все одно потребує світла Христового. Душа її має велику спрагу і потребу в джерелі життя і сили, яке дає людині Євхаристія. Головним посланням отця є те, що Євхаристія є життям, яке дає нам справжнє життя, дає нам благословення, бо Вона є самим Христом. Це умова спасіння, двері до неба і завдаток воскресіння. Без Неї не може спастися

являє собою основу євхаристійного життя. (Пор. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке*, 86). Тому митрополит розумів потребу катехизації того часу. Казав, що: «Знання катехизму – це основа християнського життя» (Див. Шептицький А. *Пастирське послання до вірних Про знання катехизму (1937 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 365). Це досить співзвучно із зверненням Синоду УГКЦ до своїх вірних в 2018 р. (див. Бл. Святослав Шевчук. *Боже слово і катехизація (2018 р.)* // news.ugcc.ua (11.11.21), який теж посилається на слова митрополита. Вже зараз УГКЦ розглядає питання катехизації дорослих, проте в свій час митрополит акцентував багато на навчанні для дітей, бо казав, що: «Християнином у повному значенні слова стається людина щойно через свідому віру, сильне переконання у правді цілої Божої науки» (Див. Шептицький А. *Пастирське послання до священників-катехитів Наука катехизму (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 183), тому людину цієї свідомості потрібно вчити вже з малих літ.

¹⁵⁴ Пор. Шептицький А. *Пастирське послання до вірних О частім святім Причастю (1909 р.)*, 681; Еп. Луцький Й. *Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)*, 864.

¹⁵⁵ Наразі ця постанова не є актуальною в УГКЦ.

ні одна людина¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На Великий піст* (1910 р.), 715.

Розділ 2 Постать блаж. єп. Григорія Хомишина як учителя Євхаристії

2.1 Роль євхаристійної побожності в інтелектуально-духовній формації єп. Гр. Хомишина

На порозі нового історичного часу (1904) єпископ Галицький Гр. Хомишин мав на меті зберегти єдність духа укр. народу в союзі любові, звертаючись до свого стада із різними посланнями. Розумів потребу євхаристійної обнови, тому писав цілі праці присвячені цій темі. В основному писав про велику потребу шанування й розвитку Євхаристійного культу. Дбав, щоби такого роду науки часто проводилися священниками його єпархії по церквах.

Кін. XIX і поч. XX ст. є дуже непростим часом у житті українського народу загалом та самої Галичини зокрема, особливо на його релігійній ниві. Цей період відзначався моральним занепадом, спровокованим багаторазовими змінами влади, котрі йшли одна за одною: Австро-Угорщина, УНР, окупація Польщею, Червона армія, Польща, Німеччина, СРСР. Ситуація ускладнилася в 1920 році, коли була заснована Галицька Соціалістична Радянська Республіка, де тимчасовий уряд вивів ГКЦ поза законом¹⁵⁷.

Станом на 1848 р. Галицька митрополія складалася з двох єпархій – Львівської та Перемишльської, тому в ГКЦ Галичини виникає потреба в заснуванні нового Єпископства в Станіславові¹⁵⁸. Було внесено прохання до цісаря, і вже у 1850 році було дозволено заснувати Станіславівське Єпископство, проте із-за браку фондів ця місія так і не здійснилася, хоча вже 1885 році за підтримки римського нунція Ванутелі при храмі Воскресіння Господа Нашого Ісуса Христа було засноване і утворене нове українське католицьке Єпископство, де четвертим єпископом був Гр. Хомишин¹⁵⁹.

Діяльність пастиря Хомишина у ролі Станіславівського Єпископа випала

¹⁵⁷ Див. Пилипів І. *Діяльність Станіславської єпархії Української греко-католицької церкви і 1918-1920 рр.* // library.wunu.edu.ua (08.17.2021).

¹⁵⁸ Див. Єгрешій О. *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 16.

¹⁵⁹ Пор. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 14-15.

на нелегкі суспільно-політичні часи, де сильно зростав авторитет різних політичних угруповань, які формувалися головню з інтелігенції і часто ставилися до ГКЦ із критикою. Крім того, у єпархії поширювався вплив радикальних, москофільських та народовських течій¹⁶⁰.

На жаль, про дитячі і підліткові роки та про духовну формацію єпископа знаємо дуже мало. Можемо дізнатися з його власних слів на допитах та дещо із слів очевидців. З самих його слів знаємо, що народився він в сім'ї простих селян, вчився в Тернопільській гімназії, потім у Львівському університеті¹⁶¹. Григорій мав трьох братів і був наймолодшою дитиною в сім'ї. За родинним переданням в сім'ї були теплі відносини. Знаємо також, що сім'я місцевого педагога Івана Сімовича відіграла значну роль у світоглядному формуванні малого Григорія. Саме п. Іван розгледів задатки та таланти юного хлопця і порадив, щоб батьки після закінчення парафіяльної школи віддали його на науку. Малий Григорій був одним з перших вихідців із свого села, хто здобув вищу освіту¹⁶². Навчаючись у гімназії, він належав до товариства «Апостольство молитви»¹⁶³ і був взірцем для інших учнів. Ймовірно, що саме бабуся Юліана і мама Вікторія вплинули на розвиток глибокої побожності Гр. Хомишина¹⁶⁴. Із згадок о. Мельника, малий Гринько зростав у набожності до Матері Божої, бо мати його ходила на відпусти до різних святих місць, а батька і малого Гриця колись в чудесний спосіб Богомати врятувала від смерті. Із спогадів отця Мельничука теж знаємо, що владика дуже багато молився. Горів гарячою любов'ю до Євхаристійного Ісуса¹⁶⁵.

Тема Євхаристії, як спільності життя з Богом¹⁶⁶, посідає одне з ключових

¹⁶⁰ Див. Делятинський Р. *Станиславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885-1946 рр.)*, 71.

¹⁶¹ Див. З архівів ВУЧК-НКВД-КГБ № ½ (22/23) Київ 2004, 460.

¹⁶² Див. Руснак О. *Єпископ Г. Хомишин: родинне середовище і ранні роки* // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, № 1(45) Чернівці 2017, 25-26.

¹⁶³ Між іншим, ця спільнота має давню традицію посвятити Прес. Серцю Христовому. Далі не раз будемо читати про ставлення владика до цього культу (Див. *Heart of Jesus* // popesprayerusa.net (01.12.2021)).

¹⁶⁴ Див. Руснак О. *Єпископ Г. Хомишин: родинне середовище і ранні роки*, 26.

¹⁶⁵ Див. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 9.

¹⁶⁶ Див. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*, п. 1325.

напрямів його священничої діяльності. Оживити наш народ життям духовним, прищепити любов до наслідування та пошани Євхаристійного культу – це було найпершим бажання єп. Григорія. «Все для Ісуса Євхаристійного»¹⁶⁷ – такий клич давав своїм вірним вл. Хомишин.

Грамотність та знання владики підтверджують його навчання за кордоном. Вчився на богословських студіях у Відні, звідки вже повернувся доктором богословських наук (на той час йому було 32 роки), саме в Австрії Гр. Хомишин знайомиться з окцидентальною (західною) ідеологією¹⁶⁸. Можливо, саме це вплинуло на організацію в його єпархії прозахідних практик та діяльностей: введення celibату (вже в 1910 р. офіційно про це висловлювався), григоріанська реформа (1916)¹⁶⁹ чи впровадження суто латинських Євхаристійних практик¹⁷⁰, які владики сильно поширював на території своєї єпархії.

Ще перед свяченнями був ректором духовної семінарії у Львові. За два з половиною роки завершив будівництво Станіславівської семінарії ім. священномученика Йосафата¹⁷¹. На той час рівень Львівської духовної семінарії був на неналежному рівні. Було багато надужиттів, які сама ж церква і толерувала. Більшість студентів просто гаяли час і вчилися, тільки щоб отримати диплом. Студенти, які ходили на виклади світських предметів, мали шанс отримати абсолюторію (ствердження, схвалення, прим. автора) з цих предметів, і по закінченню вони могли викладати в школах як учителі, але часто, вивчившись за кошт семінарії, навіть не приймали духовних свячень¹⁷². Завдяки

¹⁶⁷ Див. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)* // Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання / упор.* Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017, 77.

¹⁶⁸ Окциденталісти виступали за впровадження латинських елементів, як використання григоріанського календаря чи впровадження celibату в церковне законодавство, зокрема у богослужбові обряди та загалом у ментальність вірних ГКЦ. (Див. Єгрешій О. *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*, 18-19).

¹⁶⁹ Див. Пилипів І. *Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907-1945 рр.* // dspace.nbuv.gov.ua (08.17.2021), 195.

¹⁷⁰ Адорація, виставлення Найсвятіших Таїн, Торжество Божого Тіла, почитання Прес. Серця Ісусового. (Пор. Хомишин Г. *Пастирський лист до клира єпархії Станіславівської про Візантійство*. Станіславів 1931, 19).

¹⁷¹ Див. Пилипів І. *Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907-1945 рр.*

¹⁷² Пор. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 18-19.

ректору Хомишину відбулися відчутні зміни¹⁷³.

Католицька Церква була для владики взірцем до наслідування щодо почитання Ісуса Христа у виді Євхаристійного Хліба та Крові. Кир Григорій не говорив, що у нашому обряді форма Євхаристії недосконала чи неповна, а навпаки, казав, що Бог присутній у Найс. Євхаристії у всіх святинях чи то вони належать до нашого чи латинського обряду. Просто вважав, що в КЦ цей культ найбільше практикований і є головним осередком та джерелом, з якого Церква збагачує і розвиває своє внутрішнє, духовне життя, і саме вона прищепила нам пошану до Євхаристійного Ісуса і культу пов'язаного з ним¹⁷⁴. Говорив, що наша занадто перебільшена обрядовість, звихнений національний дух зводять усю побожність до холодних церемоній та практик¹⁷⁵. Казав, що «не обрядом звершується навернення до правдивої віри, а головню благодаттю Божою через молитву, жертвність і труд, бо навернення людини тільки через обряд є дуже поверховим»¹⁷⁶. КЦ має окультурити наш обряд, але при цьому не позбавляти східного його автентичності, тому саме католицькі набожества мають оживити наші звичаї, освітлити їх, і взагалі вони є найсильнішою твердинею католицької віри¹⁷⁷. Тобто, навколо самої Євхаристії є ще багато набожеств, і сама форма має тяжіти більше до Заходу, аніж до Сходу. Саме КЦ Ісус Христос доручив свою владу, повчання та Прес. Таїни, де в Євхаристії є утаєний Ісус, який продовжує свою жертву Голгофи в безкровний спосіб¹⁷⁸.

Ще з молодих літ, владики був великим пошанувачем культу Найсвятішого Серця Христового, тому не раз говорив про Євхаристію через призму Серця Христового, так як між ними є тісний зв'язок. «Вона полягає в тому, що

¹⁷³ Маючи добрий досвід з навчально-виховних питань, вл. Григорій зумів реабілітувати семінарію. 1907 р. (після урочистого відкриття) до навчання приступило 19 семінаристів. Австралійський уряд виділяв по 548 крон на утримання одного семінарста щорічно. (Див. Пилипів І. *Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907-1945 рр.*).

¹⁷⁴ Пор. Хомишин Гр. *Пастирський лист до клира єпархії Станіславівської про Візантійство*, 21-22.

¹⁷⁵ Див. Хомишин Гр. *Послання до духовенства і вірних Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 74.

¹⁷⁶ Див. Хомишин Гр. *Пастирський лист до клира єпархії Станіславівської про Візантійство*, 34.

¹⁷⁷ Там само, 29.

¹⁷⁸ Див. Хомишин Гр. *Відозва до всецесного духовенства Станіславівської єпархії (з нагоди пастирського Листа про Католицьку акцію)*. Станіславів 1934, 8.

Євхаристія є винаходом Найсвятішого Серця, яке є в Причасті, бо де є цілий Христос, там є і його Серце і саме з нього виходить ця Тайна любови». У 1920 році побачив світ його великий труд «*Набожство до Найсвятішого Серця Господа нашого Ісуса Христа*»¹⁷⁹. Книга була написана зразу по закінченні Першої Св. війни. Владика сильно вболівав за наш народ, тому заохочував всім разом шукати розради в «незглибимому Істочнику щедрот і благодати – в Найс. Серці Христовому»¹⁸⁰.

Кир Григорій говорить, що практикування Євхаристійного культу є найболючішою раною нашого обряду. Проблемою є те, що віра в Євхаристію, визнавання її є, але розвинутого практикованого культу немає, і головню в людей немає розуміння, що Євхаристія є справжнім Ісусом¹⁸¹, навпаки, особистий Ісус залишається за кулісами, а на сцені – Найсвятіша Тайна Євхаристії¹⁸². Навіть багато віруючих сприймають Євхаристію, як діло, без якого можна обійтись¹⁸³.

Владика також був пошановувачем святого Йосафата Кунцевича. Ймовірно, причиною було і те, що останній був ревним захисником католицької віри. В часи Й. Кунцевича Літургія була ядром побожності для християнського Сходу, власне і сам Йосафат приділяв особливу увагу літургійним

¹⁷⁹ Див. Климишин М. (ред.-упор.). *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*. Т. II. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто 1985, 74. Можливо має зв'язок із канонізацією в 1920 році папою Бенедиктом XV Маргарет Марії Алякок, яка була апостолкою відданості Прес. Серця Ісусового. (Див. Doll, Mary Bernand. *St. Margaret Mary Alacoque* // newadvent.org (3.11.2021).

¹⁸⁰ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 45. Період Першої Св. війни був часом репресій проти церковно-релігійного життя Галичини, особливо духовенства та вірних. На той час газета «Прикарпатська Русь» дуже активно намагалася підготувати ґрунт для православної церкви, тому всіляко виступала проти КЦ. (Див. Мазур О.-Баран І. *УГКЦ на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.)* [PDF] // <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15740/1/07.pdf> (17.10.2021), 59). Ми припускаємо, що кир Григорій всіляко хотів уникнути асиміляції нашого обряду православними літургійними традиціями. А оскільки літургійна спадщина КЦ, історично обумовлена розвитком Літургії Східної та Західної Церков, він швидше бажав уподібнити наші звичаї до західних обрядів, ніж до східних. Пізніше, у 1924 р. на конференції, виголошеній до безжених священників в честь 300-літнього ювілею мученичої смерті св. Йосафата, досить гостро критикує прагнення нашого духовенства до орієнтальних манер. Розглядає українізацію Богослужень, як справу небезпечну, що націлена радше на створення автокефальної церкви, яка відірвана від КЦ. (Див. Хомишин Г. Наука, виголошена до безжених священників *Євхаристійний культ (1930 р.)* // Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання* / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017, 223-225).

¹⁸¹ Див. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 7.

¹⁸² Єпископ посилається тут на періодичний часопис «Нива», про який згадує у своєму посланні «*Про Візантійство*» (с. 22), де редакція була не вдоволена прищепленням Євхаристійного культу, що прийшов з КЦ. Дає цей приклад, щоб підкреслити сильний занепад в розумінні Прес. Євхаристії.

¹⁸³ Див. Хомишин Г. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*.

богослужінням, а особливо звертав увагу на чистоту серця, як важливу умову приготування до Св. Літургії, де людина, приймаючи Прес. Євхаристію (що є духовною поживою), підкріплюється у духовній боротьбі та єднається з Богом¹⁸⁴. Так про чистоту і щирість серця часто говорив і Гр. Хомишин. Застерігав людей від неналежного споживання Св. Дарів, кажучи, що грішне серце, яке приймає недостойно Господню Поживу, є гіршим від гною, бо таке брудне серце є набагато поганішим і мерзеннішим, ніж найбридкіша гноївка; наголошував, що не через якісь зовнішні дії любимо Христа, а мусимо мати гарячу любов до Ісуса в серці¹⁸⁵, і отців вчив, що коли дають людям яку науку, то найкраще таку, яку самі пережили, бо воно виходитиме із самого серця¹⁸⁶.

Із спогадів о. Петра, владика мав дар притягати людей до Бога та Церкви, а силу брав на ступенях перед престолом, у кивоті, де були Найс. Таїни, Божественний Євхаристійний Ісус¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Пор. Кречун о. д-р Павло Михайло *Святий Йосафат Кунцевич (1580 – 1623) як свідок віри в епосі релігійної контрверсії*. Жовква 2013, 86, 181, 206.

¹⁸⁵ Пор. Хомишин Г. *Парафіяльна місія*, 207, 217.

¹⁸⁶ Пор. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 228.

¹⁸⁷ Там само, 241.

2.2 Пастирське вчення про Євхаристію єп. Гр. Хомишина

Тема Євхаристії була для єпископа Хомишина відправною точкою для постійного чування над роздумами про долю нашого українського народу, який не мав глибокої духовної віри¹⁸⁸, на його думку, саме через дух візантійства, що поставив на перше місце зовнішню формальну обрядовість замість внутрішнього освячення і облагороднення душі¹⁸⁹. Владика завдячував чину Василіанському, який зумів пробити товсту кригу обрядовості і зміг розвинути Євхаристійний культ на теренах ГКЦ та всі практики, пов'язані з ним: адорацію, торжество Божого Тіла, часте Св. Причастя, пошановування Серця Христового, «Товариство Священниче Адорації Найс. Євхаристії», що змогло притягнути многих вірних і на Літургії і до приймання Св. Таїн¹⁹⁰.

Єпископ признавав, що неможливо тільки в словах описати, що таке Євхаристія, тому, пишучи послання, казав, що дає лиш думки, а решту залишає читаючим, бо навіть і ангели не можуть збагнути всю невичерпність цієї Таїни¹⁹¹. Розумів важливість проповіді, тому не раз, поучаючи священників, казав, щоб дуже добре готувалися до наук, аби навчити наш народ полюбити цю Тайну Любови Христової¹⁹².

Євхаристійне богослов'я займало значну роль у житті єпископа. В 1910 році владика видав *«Пастирський лист про часте і щоденне св. Причастя»*, в 1912 році написав працю *«Про Найсвятішу Євхаристію»*¹⁹³. Є наука до безженних священників, виголошена під час реколекцій 1930 р. Також у своїй *«Парафіяльній місії»* 1934 р., яка складається з трьох частин, владика присвятив одну частину Прес. Євхаристії, особливо наголошуючи про реальну присутність

¹⁸⁸ Див. Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання*, 8.

¹⁸⁹ Див. Хомишин Г. *Пастирський лист до клира єпархії Станіславівської про Візантійство*, 8-9,12.

¹⁹⁰ Там само, 20. К. Королевський зазначає, що василіани після реформи св. Йосафата і Рутського стали регулярним духовенством і взяли за звичку вчитися в латинських школах. (Див. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)*, 381). Тому ченці мали приклад майже повністю златинізованого обряду, що ймовірно мало імпонувати кир Григорію.

¹⁹¹ Див. Хомишин Гр. *Послання до духовенства і вірних Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 72.

¹⁹² Пор. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 235

¹⁹³ Див. Климишин М. (ред.-упор.). *Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини*, 74.

Христа у Св. Причасті. Часто Гр. Хомишин підкреслює, що в Причасті перебуває вже воскреслий у славі Христос, але Євхаристія є образом цілого Ісусового життя, де представляються нам всі моменти, події та обставини Його часу перебування на землі¹⁹⁴.

У посланні «*Про часте і щоденне св. Причастя*», яке владика написав на основі декрету св. Отця папи Пія Х¹⁹⁵ кир Григорій пише¹⁹⁶ про вимоги щодо можливості часто і навіть щоденно приймати Св. Причастя і зобов'язує свою єпархію ці постанови виконувати¹⁹⁷.

У посланні «*Про Найсвятішу Євхаристію*» кир Григорій наголошує, що Вона є головною поживою для душі і є вкрай необхідна у подорожі нашого життя. Тому єдиним прибіжищем справжнього християнина має бути дім Божий та святині, де можна споглядати і приймати Євхаристійного Ісуса. Підсумовуючи, владика резюмує, що Євхаристія – це джерело освячення, їжа для душі, прибіжище і захист, сила і перемога¹⁹⁸. Це послання було написане не тільки для вірних, а й для духовенства. Кир Григорій не втомлювався нагадувати своїм отцям, щоб вони голосили науку про це Таїнство і вживали різних способів, для заохочення людей до правдивого шанування Христа в Євхаристії¹⁹⁹. В другій частині пояснює, що таке є сама Євхаристія. Як Таїна, яка діється не силою людською, а Божою; як Жертва; як воскреслий Христос. У третій частині Григорій Хомишин пише про обов'язки та дає вказівки, як

¹⁹⁴ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*.

¹⁹⁵ З середини ХІХ ст. все частіше звучать заклики до частішого Св. Причастя. В 1905 р. з'являється декрет папи Пія Х «*Про часте і навіть щоденне Св. Причастя*». (Див. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в ХХ веке*, 93). На думку Josefa Jungmanna, в ньому не прочитувався зв'язок між Месою і Причастям, він більше обмежувався аналізом та умовами до частішого Св. Причастя. Тобто літургійний зв'язок не відігравав важливу роль в аргументації, тому що протягом століть люди привикли, що Причастя роздавалося до або після Меси і сприймалося саме по собі. Виникало розуміння, що рух Євхаристії, щоб бути життєдайним, має бути інтегрованим в організацію повсякденного життя християнина і саме Причастя повинно зайняти важливе місце в Літургії. Тому поклоніння Євхаристійному Ісусові через адорацію відходить на другий план. У вірних формують розуміння їхньої участі в Прес. Євхаристії, де Бог запрошує людей до жертвенної трапези, яка належить Йому. Всі молитви Меси ведуть до неї, і ця трапеза одночасно є трапезою християнської общини. (Див. Joseph A. Jungmann, S.J. *The Mass of the Roman Rite: its origins and development (Missarum Sollemnia)*, 161).

¹⁹⁶ Як і для митрополита А., цей декрет став поштовок до написання пастирського листа до своєї єпархії.

¹⁹⁷ Див. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист *Про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.)* // Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017*, 110.

¹⁹⁸ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 30-31, 34.

¹⁹⁹ Там само, 35.

практично їх виконувати. Жива і свідома віра в Євхаристійного Христа є для християнина найпершим обов'язком. Далі вдячність та гаряча любов. І наостанку владика говорить про шану до Прес. Дарів. Критикує людей, що поєднують Причастя з місцевими забобонами і зовсім не дбають, щоби у чистоті серця та в прощені приймати Христа. До прикладу говорить про звичай на деяких парафіях просити прощення один в одного перед самим св. Причастям, що абсолютно є недоречними в цьому часі. Чи про те, що вірні тиснуть до води зразу після Євхаристії. Думають не про подяку, а про воду²⁰⁰. Далі говорить про почесні, які належить віддавати Євхаристійному Ісусові. Заповідає щоби в день Адорації Найс. Таїн по всій парохії припинити всі забави, пісні і танці.

Окремим листом звертається до безженного священства про Євхаристійний культ. Тут описує Ісуса як вчителя, що навчає покори, терпеливості, чесноти послуху та пошани правдивого авторитету. Все це на прикладі Євхаристійного Ісуса²⁰¹.

В розумінні Прес. Євхаристії єпископ виділяє головні аспекти, де є віра, яка має бути живою і свідомою, так як в Св. Причасті перебуває живий і правдивий Христос²⁰². Є жертва, яку Христос приніс найперше для прослави Отця, щоби зазначити, що від Бога єдиного все походить, який є паном життя і смерті, щоби здобути нам всі ласки, потрібні для нашого спасіння і дочасного добра²⁰³. Бо вже Воплочення Сина Божого є доказом Його незбагненої любові до людини, прималення Його до зернятка хліба, щоби бути для нас усім (що в свою чергу вимагає від нас взаємної любові і вдячності до Христа)²⁰⁴. Премудрість Христову, яка передбачила, що кожна людина світу не змогла б перебувати з фізичним Ісусом, навіть якби Він був лишився на землі у вигляді людському, тому Ісус Христос залишає Себе у вигляді Євхаристії і є доступним

²⁰⁰ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 80.

²⁰¹ Пор. Хомишин Гр. Наука, виголошена до безжених священників *Євхаристійний культ (1930 р.)*, 210.

²⁰² Див. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 75.

²⁰³ Пор. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 226.

²⁰⁴ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 40.

для всіх, всюди і в будь-яку пору²⁰⁵.

Єпископ навчав, що головне у Прес. Причасті впізнати, Ким є Христос, що Він, як наш приятель, сама любов і доброта, дає нам все у посідання, щоб тільки нас ошчасливити. Неодноразово владика наголошує, що Євхаристійний Ісус є для нас взірцем для наслідування і сама Господня Трапеза відбиває життя Ісуса, коли він жив на землі, і Ісуса, який зараз царює в небі²⁰⁶. Євхаристія це є Сам Ісус, який жив 2 тис. років тому, а значить у Ній присутні всі елементи Його життя, починаючи з Його Воплочення до Воскресіння. Він народився в бідній стаєнці, де не було ніякої розкоші та блиску, що нагадує нам вівтар і кивот, в якому, як у яслах при вертепі, спочиває малий Ісус; родичі та люди ставилися до Ісуса по-різному за Його життя, (де Марія і Йосиф знали і розуміли його, а родичі не сприймали Його (Мк 3,32-35) так і зараз мало хто з вірних знають і розуміють Його; так як одні сприймали Христа тільки за того, хто хрестить, інші за пророка, а ще інші за чудотворця (Мк 8, 27-28), так само й зараз багато хто не розрізняє, що Євхаристія є Самим Богом, а не лише якимось окремими його діяннями (Мк 8, 29); так як колись Ісус був зраджений Юдою, так і зараз зазнає лукавства від тих, хто негідно приймає Його в Євхаристії; так як Ісус за свого життя навчав науки, так і Причастя просвічує нас своєю ласкою та мудрістю, просто тоді фізичним словом, а зараз втаємненою благодаттю, яка, як і тоді, зціляє і підтримує; так як Ісус коли возносився на небо всіх благословив, так і зараз благословляє нас на кожній Літургії, в кожному Причастю²⁰⁷. З цього відкриваються для нас дві перспективи Євхаристії, Вона спонукає нас чинити і жити так, як це робив Христос на землі, бо, приймаючи її, не можемо не наслідувати Його, і одночасно Євхаристія обожує нас, бо в ній є прославлений Христос, а значить, приймаючи Її, ми єднаємося з Богом нашим тілом і духом та приймаємо той досконалий образ та подобу, що були передбачені перед віками.

²⁰⁵ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію* (1912 р.), 40.

²⁰⁶ Пор. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 13, 51.

²⁰⁷ Пор. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 190-191.

У Євхаристії можемо побачити образ милосердного батька, що прийняв сина, як милосердний самарянин, що заопікувався хворим, образ царя, що запрошує на бенкет. Як і тоді Ісус утішав, зціляв, воскрешав, навертав, прощав, так і сьогодні Той самий, що вчора, Той самий і нині в Св. Причасті.

По прийняттю Причастя, перша хвилина є найважливішою, де ти горнеш свій погляд, думки і серце у щирій подяці до Бога. Владика пропонує закликати всю вселену, все небо з усіма святими і все створіння, щоб славили і величали Ісуса Христа, що зволив вділитися у постаті хліба і вина. Проте потрібно не тільки дякувати, але і просити, і то речі великі та важливі, головню про справи духовні, але і про насущні та земні²⁰⁸. Радив після прийняття Найс. Таїн тримати свій дух у молитві і прославляти Господа, а коли не вдається так молитися, то бодай помолитися 15 «Отче наш» і «Богородице Діво», щоб могли свій ум тримати в зосередженні²⁰⁹. На місіях повторював, що «Найсвятіша Євхаристія є правдою, догмою віри, в яку ми маємо вірити під загрозою спасіння, а хто не вірить у цю правду, той грішить тяжко і не може бути спасеним, бо цю правду нам установив сам Христос на Тайній Вечері»²¹⁰. Приймаючи Євхаристійного Ісуса, ми освячуємося вже в теперішній час²¹¹. Владика висловлює чудову думку, що страва, яку їмо кожен день, перетворюється у нашу кров і тіло, а у Св. Причасті навпаки, Христос не змінюється у нас, а змінює нас, перетворюючи нас у Себе, вділяючи нам Свого Духа, Свій розум, силу та знання, як ми маємо наслідувати Його²¹².

Владика сильно шанував храм тай і всю процесію, що відбувалася для творення і уділення цього Таїнства. Казав, що навіть найнезначніша церковця, якщо має в себе Прес. Дари, є для нас найбільш безпечним захистом, єдиним місцем нашого бажання²¹³. Був дуже скрупульозний навіть у малих деталях.

²⁰⁸ Пор. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 197, 219-222.

²⁰⁹ Там само, 222.

²¹⁰ Там само, 185.

²¹² Див. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 202.

²¹³ Пор. Хомишин Гр. *Послання до духовенства і вірних Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*.

Одразу на початку своєї єпископської діяльності наказав, щоб у всіх церквах, де є Найс. Євхаристія, вдень і вночі горіла лампадка, а де її немає, там невільно переховувати Найс. Таїн²¹⁴. Зараз, можливо, це видається або анахронізмом чи фанатизмом, проте ще на Замойському синоді було поставлену вимогу постійно світити вічне світло в церквах на знак євхаристійної присутності, хоча цей звичай і не був запроваджений всюди з практичних міркувань²¹⁵, проте Гр. Хомишин цього вимагав²¹⁶.

Жалував єпископ, що є велика халатність та запусіння щодо храмової чистоти, особливо храмового начиння, як то священничий одяг, просив, щоб не було в церкві пороху, болота, павутини. Прохав, щоб люди не вели себе в храмі як торговці та порівнював їх поведінку з телятами і конями. Хотів, щоб храм був для людей найпершим і найдорожчим домом, бо місце це є святе. Закликав, щоб де би ти не був, але хвалу Христу віддай, хоч на хвильку чи то на полі, чи городі, чи у хаті дух зверни до Бога і віддай честь Ісусові у кивоті утаєнному²¹⁷.

Засуджував будь-які види балагану у церкві, продаж хоч би й церковних речей, різні поминальні звичаї, коли вірні частують себе, дітей та убогих – строго забороняв, як і різним світським товариствам бути на Літургії у своїх відзнаках²¹⁸. Сам надавав перевагу бути в тишині. Владика любив бути на самоті з Ісусом і до цього заохочував отців: «Мовчанка із поглядом на Євхаристійного Ісуса – це найкращий спосіб і вияв почитання, адорації»²¹⁹. Отець Петро згадує, що «Татуньо» дуже часто були в семінарійній каплиці, де годинами клячали перед Євхаристійним Ісусом і, бувало, навіть не рухалися. З свідчень служника

²¹⁴ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію* (1912 р.), 83.

²¹⁵ Див. Гуцуляк Д. *Божественна Літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596-1839)*, 91-92.

²¹⁶ Пізніше в єпархіальному вістнику постановлялося, щоб в церкві перед Найс. Євхаристією утримувати вічне світло, але щоб світило оливою, а не нафтою. (Див. Вістник Станиславівської єпархії. IV-VI 1932 // chtyvo.org.ua (13.10.2021), 69). Священників у яких в церкві не світиться завжди лампа над Св. Тайнами, єпископ називає лінивими наймитами, темними і гнилими душею, паразитами які з Христа живуть, а про Нього не дбають. (Див. Вістник Станиславівської єпархії. Ч I-III. 1938 // chtyvo.org.ua (13.10.2021))

²¹⁷ Див. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*.

²¹⁸ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію* (1912 р.).

²¹⁹ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 127.

владики Якова каплиця була для владыки як житлова кімната²²⁰.

Кир Григорій картав священників, які занехаяли свої прями обов'язки і зробилися дуже світськими та ідейними. Отці як завідателі Божих Таїн та слуги Господні перетворилися на діячів національних і політичних²²¹. На священникові лежить місія навчати правдивої дороги життя своїх вірних та оточення. Під кожним кутом сприймання світу через громадське, політичне, національне життя, але не будучи заангажованим у мирські діла. Бо священство, яке посідає отець, є священством Христовим²²². Звертався до всечасних душпастирів, щоб не переставали проповідувати науки про Найс. Євхаристію, щоб вживали всіх можливих заходів, аби тільки заохотити серця людські до приймання Христа в Прес. Євхаристії²²³. Казав, що зараз багато хто говорить про Таїнство Євхаристії, але способом незрозумілим, нечітким, що радше прикриває світло розуміння цього Таїнства і позбавляє можливості вірно Його осмислювати, ніж прояснює; говорять багато, вживаючи красномовних слів, але пустих слів, пропускаючи саму суть²²⁴.

Тіло і Кров Христові не тільки змивають гріхи, а головню підтримують нас і допомагають витривати у намаганнях жити праведно. Вірні через Причастя осягають сили Божої, щоб могли бороти пожадання і похоті. Кир Григорій каже, що є нерозумно стверджувати, що часто причащатися можна тільки після осягнення більшої святості, навпаки, ослаблена душа як лік приймає Євхаристію, щоб зростати в досконалості²²⁵, адже: «Перші християни не тому причащалися, що були святими, але тому стали святими, що часто і щоденно приймали Св. Причастя»²²⁶. Пристрасті і похоті людські завдяки Євхаристії стають погамовані і контрольовані, і лють диявола вгамовує саме Вона²²⁷.

²²⁰ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 128, 130.

²²¹ Див. о. Ігор Пелехатий, Володимир Осадчий (ред.) *Два Царства*. Люблін 2016, 135.

²²² Там само, 130-131.

²²³ Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*.

²²⁴ Там само.

²²⁵ Див. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії Лист, *про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.)*, 115, 140.

²²⁶ Див. Хомишин Гр. *Парафіяльна місія*, 212-213.

²²⁷ Див. Пор. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 66.

Владика сильно спонукав вірних до Причастя, наголошуючи що Сам Христос нам наказав приймати Себе у цій Тайні. Що ж дає нам Тіло та Кров Господні? Чи не Чашу безсмертя? Чи не Хліб життя? «Та і сам Христос, коли передавав це Таїнство своїм учням, то не озвучував його у формі поради, як це читаємо в інших місцях («... якщо хто хоче йти за Мною...» (Мт. 16:24) чи «... коли хочеш бути досконалим...» (Мт. 19:21)), а прямо наголошує: «... Беріть, їжте [...] Пийте з неї всі...» (Мт. 26:26;27). Господь спонукає нас до виконання, а з іншої сторони і робити це безперестанно, на що вказує нам слово «чиніть»²²⁸.

²²⁸ Пор. Пр. Никодим Святогорець, Св. Макарій Коринфський *Книга душекорисна про безперестанне причастя Святих Христових Тайн*, 7.

2.3 Значення прикладу життя і вчення єп. Гр. Хомишина для Станиславівської єпархії

У спогадах о. Петро Мельничук²²⁹ говорить, що владика молоді священники називали «Татуньом» за його благородне батьківське серце²³⁰. Владика, як ревний пастир своїх овець дбав рівно про свій духовний стан і про стан своїх єпархіальних священників, вірних і прихожан. У спадщину залишив своїй пастві одну з головних робіт «*Парафіяльна місія*». Яка і зараз може бути досить актуальною. Вже навіть в її упорядкуванні бачимо його серйозність і вимогливість щодо дотримання всіх інструкцій відносно організованих ним Місій, де він чітко розписує кількість богослужень, структуру наук, навіть веде мову про зовнішні ознаки щодо відправлення богослужінь. Всі науки знав напам'ять і того вимагав від отців, і коли, будучи в захристії, чув, що проповідник забагато пропустив чи зашвидко говорив, то «Татуньо» після робили чемне зауваження²³¹. Коли ввечері на місіях після молебнів була тема Євхаристії, Серця Христового чи Божого милосердя, то нікому не давав з помічників проводити наук, лише сам, і не раз так щиро розказував, що і люди, і сам владика полишали церкву у сльозах²³².

Із стенограми беатифікаційної комісії люди пригадували, що владика багато молився, завжди навколішки. Багато працював і любив дітей. Дехто навіть пригадує науки Владики про Христове Серце та як правильно Його любити²³³.

Кожного місяця кир Григорій проводив ґрунтовні реколекції для богословів, якими спонукував питомців семінарії заглиблюватися в свою віру і краще розуміти своє покликання²³⁴. Єп. Хомишин розумів, що добрий священник виховується в семінарії. Сам, будучи ще семінаристом у часі ферій (канікул, прим. автора) просив знайомих священників про змогу давати науки чи

²²⁹ Греко-католицький священник, який був рукоположений владикою Хомишином.

²³⁰ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик.

²³¹ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 238.

²³² Там само, 238.

²³³ Див. Бабій В. Владичний жезл в Бородчанах. Івано-Франківськ 2007, 11-12.

²³⁴ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 29.

проповіді, і миряни згадували про них з великою насолодою, хоча від їх часу пройшло вже сорок років. Чи про першу місію, яку давав молодий богослов 1892-3 рр., місцеві люди на ту пам'ятку навіть поставили місійний хрест²³⁵. Щоб нам зрозуміти силу думки владики, його основну опінію щодо побожності життя, почитанню Євхаристії та наслідуванні Христового життя, вартує перечитати його місійні промови, звернені до вірних.

Головно будував свій концепт навколо почитання Серця Христового²³⁶, що було чи не найважливішою поживою для його власного зростання і формації.

У проведенні реколекцій владики брав до рахунку переважно людські потреби, бо і місії старався давати так, щоб не порушувати звичного людського порядку, щоб не привносити якого замішання у порядку щоденної праці чи обов'язків. Не раз на науках картав людей за недбальство, казав, що молитва має більшу заслугу перед Богом, ніж проста робота чи щоденні справи; казав, що люди стали духовно холодні і байдужі, зовсім занедбали Св. Причастя та Літургію, поставивши на перше місце прикрасу тіла, поживу, одяг та здоров'я²³⁷.

Не раз пригадував отцям, як мають себе тримати у церкві, а особливо біля престолу. Священник має бути все і всюди поважаний і бути взірцем-будівником чеснот для своїх вірних, вся його постава має промовляти, що дух його спрямований на збудування. Не має бути ніяких швидких вимолювань Літургії, різких рухів, неохайного вигляду і тим паче балачок, поворотів, поправлення фелону, волосся та інше. На престолі не може бути ніяких хустинок чи окулярів, не треба опиратися на престіл та не вільно навіть дотикатися престолу, це все не сміє бути. Ніякого не виразного моління чи голосних зітхань, ще перед початком Літургії, в захристії має бути тишина, яка стосується як і отця, так і старших

²³⁵ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 237.

²³⁶ о. Святослав Кияк висловлює твердження, що закиди в сторону владики щодо його любові практикувати суто латинські набожества є безпідставними. Так наводить приклади, що набожності до Богородиці розвинулися найперше в Східній Церкві, так само культ Прес. Євхаристії. Зрештою і культ Прес. Серця (в Лат. Церкві був започаткований у XVI ст.) на Сході практикувався як «десята п'ятниця» після Великої П'ятниці. (Див. Кияк С. Владика Григорій Хомишин і проблеми літургійної ідентичності Українського греко-католицизму 2017 // journal.ifai.edu.ua (03.12.2021), 104.

²³⁷ Пор. Хомишин Гр. Парафіяльна місія, 204-205.

братів і прислужників. Священник повинен завжди пам'ятати, що Свята Літургія – це справа Божа²³⁸. Коли отець обертається до людей перед Св. Причастям, то не сміє опиратися на престіл, не повинен бити себе в груди, завертати очі чи стогнати²³⁹. Для парафій, які є замкнені тижнями, взагалі закритий вхід до неба²⁴⁰.

Сам владика всі правила виконував, бо як читаємо далі «із спогадів о. Мельничука, що ті, хто слухав Службу Божу, яку відправляв владика Кир Григорій Хомишин, казали: “Ох, нема то, як наш Татуньо відправляють Службу Божу”»²⁴¹. Отець не раз картав і простих мирян, коли вони на перше місце ставили справи буденні та робочі. Строго, але по батьківськи їх вичитував, що не раз мають багато відмовок, щоб не прийти у храм на місії чи моління. Нагадував вірним, щоб, зайшовши в храм, пам'ятали, у Кого вони в гостях. Немає потреби кланятися на всі боки, хреститися до всіх образів²⁴², але не поклонитися Євхаристійному Ісусові чи повзти через всю церкву до Плащаниці, але не знати нічого про Ісуса, у кивоті виставленого²⁴³.

Оскільки вл. Хомишин старався, щоб на парохії розвивалося почитання Серця Христового, адорація та Євхаристійний культ, то: «Останній був так добре поширений, що не було найменшої і найбільше віддаленої парохійки, щоб там люди не знали, що треба адорувати Найс. Тайни, щоб не практикували щоденного Св. Причастя чи бодай частого та щоб не відправлявано в парохії св.

²³⁸ Пор. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 117-118.

²³⁹ Там само, 119.

²⁴⁰ Див. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*.

²⁴¹ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 119.

²⁴² До речі в рекомендованих правилах поведінки в Божому храмі на сайті катехитичної комісії говориться якраз зовсім навпаки. Переступивши поріг храму, потрібно одразу йти цілувати святі речі на тетраподі, а опісля ціла інструкція правил поведінки перед самим тетраподом. (Див. о. Сенейко Дмитро. *Рекомендовані правила поведінки в Божому храмі 2016* // st.ugss.ua (28.10.2021)). Ще раз бачимо схильність кир Григорія до західного вияву богочитання, тоді як на Сході люди багато кланяються та хрестяться, почитають ікони. В захист східного благочестя митрополит Андрей пише, що: «що лямпі, які горять перед св. іконами, та й самі святі ікони чи іконостас, (східні християни прим. автора) почитають лише тому, що це – престол Христа, і насправді почитання стосується Його і тільки Його» (Див. Праця А. Шептицького *Дві ментальності (1926р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 709).

²⁴³ Див. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*.

години»²⁴⁴.

Кир Григорій особливо любив поучати того малих дітей, нагадував, заохочував, щоб Євхаристію практикували щодня, і так обґрунтовано, що діти насправду приступали до Причастя щодня, крім того, часто адорували перед Євхаристійним Ісусом перед першою п'ятницею чи неділею в місяці²⁴⁵.

Єпископ коли заохочував вірних до частого Св. Причастя, казав, що все на світі має свій зв'язок з Прес. Євхаристією, тому життя без неї страшніше, ніж би не стало сонця на зводі небесному²⁴⁶. Доказом цього наводив приклад з манною: «Коли, отже, Христос порівнює манну із приймання Його Тіла і Крові (а манна спадала щоденно), то з цього виходить, що бажанням Ісуса Христа є те, щоб Його Тілом і Кров'ю, які є душевною поживою, причащалися щоденно»²⁴⁷. І слова Ісуса в молитві «*Отче наш*», де Христос навчає нас просити хліба «*насущного*», тобто надприродного, бо промовляємо не «*сущий*» а «*насущний*», і коли молимося це щодень, то повинні приймати цю надприродну поживу кожного дня²⁴⁸, і дуже тішився, коли бачив по парафіях, що вірні навіть в будні дні Тіло і Кров Господні²⁴⁹.

Духом Євхаристійного Ісуса владика будив зі сну всю свою Єпархію. Почитання Найсвятішого Серця Христового та потужне ширення Євхаристійної набожності було чи не основним імпульсом для духовного розвитку єпископату, а особливо особистого пережиття і досвіду Гр. Хомишина.

²⁴⁴ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 125-126. У XIII ст. поклоніння Св. Дарам в Католицькій Церкві стає піком релігійності. Дійшло до того, що споглядання Св. Дарів ототожнювалося з Причастям і Меса стала часом саме для поклоніння Дарам. (Пор. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке*, 32-33). Концентрація була на культурі Євхаристії всередині і зовні Меси, а не на святкуванні та участі в Ній. Тому владика як ревний прихильник КЦ, побоюючися впливу «візантійства», прищеплював людям західні практики почитання Євхаристійного Ісуса. Як запобіжні заходи він також говорив про celibat та впровадження григоріанського календаря. (Див. Пилипів І. *Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907-1945 рр.*, 195).

²⁴⁵ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 125-126.

²⁴⁶ Див. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію* (1912 р.), 60.

²⁴⁷ Ідею взяв із декрету св. отця папи Пія Х. (Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик).

²⁴⁸ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 212. Такі ж пояснення читаємо в митр. Шептицького.

²⁴⁹ Див. Хомишин Гр. Послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію* (1912 р.), 79.

Розділ 3 Вплив, життя і вчення святителів митр. А. Шептицького і єп. Гр. Хомишина на євхаристійну побожність УГКЦ

3.1 Спільні мотиви вчення про Євхаристію митр. А. Шептицького і єп. Гр. Хомишина

Митр. Андрей та єп. Григорій – дві надзвичайні постаті, які спричинилися до значного розвитку ГКЦ. Їхній вклад вимірюється не тільки церковними кордонами, а суспільним життям народу загалом. Адже обидва значно вплинули на освітню діяльність, мали добрий організаційний талант, господарський досвід. Гр. Хомишин став єпископом в 1904 році, а А. Шептицький покинув монашу келію у 1899 р. Це був період встановлення релігійної ідентифікації, час визначення національної ідентичності та духовного й інтелектуального розвитку всієї нації. Вони з великим запалом і завзяттям взялися до важкої праці над духовним життям своєї пастви.

Обидва ієрархи зростали в атмосфері побожності. В обидвох в більшій чи меншій мірі на духовну формацію впливали найближчі рідні.

Що ж спонукало владик до правдивої любові Христа? Це віра і постійна молитва. Саме вони сформували і заклали основи для глибокого почитання Євхаристійного Ісуса. Із різних джерел читаємо, що обидва були ревними молільниками. Митрополит дуже вимагав цього і у своїх священників, а єпископ міг годинами перебувати у каплиці²⁵⁰. Обидва говорили про достойну поведінку у церкві та при престолі, поведінку під час Літургії. У своїх закликах до частого Св. Причастя обидва посилалися на Декрет Конгрегації Тридентійського собору²⁵¹. Піднімали навчально-виховні питання, не раз говорили, що народ має слухати свою Церкву.

Обидва владики говорили про набожество до Найсолодшого Серця Ісусового. Митрополит у 1906 р. в своєму посланні *«О почитанню Христового*

²⁵⁰ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин *патріот-місіонер-мученик*, 36.

²⁵¹ Див. Праця митр. А. Шептицького *Психологія Унії (1925 р.)*, 675; Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист *Про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.)*, 112.

Серця»²⁵² вчить нас, що у все, що зробив для нас Христос, Він вложив ціле Своє Серце. Церкви, в яких впроваджено культ Серця Христового, випромінюють особливе тепло, що притягує більше людей²⁵³. Кир Григорій у свою чергу проводить чітку паралель між почитанням Серця Христового і почитанням Євхаристійного Ісуса. Оскільки Тайна Євхаристії є Тайною Любові, то перебуває у великій злуці із набожеством до Найс. Серця Христового, любов'ю до нас палаючого²⁵⁴. Найс. Євхаристія є винаходом Серця Христового. Живе Серце Господнє перебуває в Св. Причасті, тому найчастіше треба жертвувати Євхаристію як винагородження за всі образи, нанесені Серцю Христовому²⁵⁵.

І митрополит, і єпископ розглядають Євхаристію, головню, через призму *Тайнства та Жертви*. Також немалу увагу звертають на тих, хто і як уділяє це Тайнство. Розглядають Причастя як джерело всякого добра, говорять про реальну присутність Христа під видами хліба і вина. Обидва до науки про Причастя додають значення молитви та душпастирської праці. Пишуть і про святокрадське Св. Причастя. Особливо багато уваги уділяє цьому митрополит. Наука про Євхаристію в обидвох дуже співзвучна, багато аспектів перекликаються.

Владика Андрей дбав про загально-суспільне добро нашого народу, яке передбачає виконання заповідей та постійне вдосконалення і поправу свого життя. Не раз говорив, що людина, яка не споживає Євхаристії, просто не може покращувати та вдосконалювати свого християнського життя. Тому він так часто писав, що *Тайнство Євхаристії* приносить людині великий хосен (користь прим. автора). Це є найсвятіша з усіх Тайн нашої віри, в якій безкровним способом Богові приноситься жертва смерті Його Сина²⁵⁶. Єп. Григорій під *Тайнством*

²⁵² Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О почитанню Христового Серця (1906 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 599.

²⁵³ Там само, 602.

²⁵⁴ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 64-65.

²⁵⁵ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 76, 93.

²⁵⁶ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Правди віри (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 336.

Євхаристії, більше пояснює, що це є місце, де перебуває правдивий Ісус Христос як Бог і чоловік, а значить правдивий воплощений Син Божий, який Сам установив цю Тайну на останній вечері і водночас дав владу учням і їх наступникам, перетворювати хліб у Тіло Христове, а вино – у Кров Господню²⁵⁷.

Митрополит не раз говорив, що найсвятішим місцем в Церкві є палата Христова – кивот. Бо це є святий Жертовник, на якому приноситься найсвятіша *Жертва* Літургії. Тут Господь перебуває під видами хліба та вина²⁵⁸. Зблизитися до нього може тільки священник і то із великим страхом і чистою совістю. Так само говорив і кир Григорій, тільки перший акцентував на великій силі любові, тоді коли кир Григорій підкреслював те, що ця Жертва нам дає і ким нас робить. Господь відновляє у Прес. Євхаристії безкровну Жертву Служби Божої стільки, скільки люди захочуть²⁵⁹. Тому священник повинен докласти всіх зусиль, щоб Жертву Літургії сповняти з якнайбільшою побожністю і чистотою серця²⁶⁰. Христос вичерпав свою Божу всемогутність, бо не міг вже більше нічого зробити. Вилляв все багатство, бо не мав вже що дати, вичерпав премудрість – щось більше неможливо було придумати, умалив себе до кусника хліба і вина на поживу для грішних душ,²⁶¹ тому Св. Причастя є продовженням тої Жертви і умаленням Божого Сина. Єпископ пише, що так як Причастя є найбільшим актом прославлення Бога, яке можна порівняти з актом прославлення Бога через криваве мучеництво, то Причастя людину зміцнює і робить її здатною до мученицьких подвигів. Коли того вимагає слава Господня, то на криваве мучеництво, а якщо ні – то кожного разу на безкровне страждання і приношення жертви Богові протягом усього життя. Ісус Христос найпершим приніс цю *Жертву*, щоб прославити Бога Отця, навчити нас, Кому Єдиному належить

²⁵⁷ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 185.

²⁵⁸ Див. Шептицький А. *Голос пастиря*, 171.

²⁵⁹ Там само, 192.

²⁶⁰ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про відправлення Служби Божої (1941 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 124.

²⁶¹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Наймогутніший орудник душпастирської праці (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 257.

найвища честь та хвала²⁶².

Обидва писали, що Причастя є джерелом всякого добра. Митрополит, особливо, коли писав до наших заробітчан, просив, щоб не нехтували великою користю Євхаристії, бо душа ніяк без Неї не може протистояти гріху. Саме в Ній, що є живим Ісусом, людина знайде великі багатства Божої благодаті²⁶³. Причастя є завдатком нашого воскресіння в день Божого приходу, тільки Воно є силою, світлом, потіхою і поміччю. Кир Григорій багато говорить, що Євхаристія є ліком від душевних хвороб, поживою, охороною від гріха і найкращим прославленням Бога, освяченням і придбанням найкращих заслуг²⁶⁴. Порівнює, що коли людина злучається у Причасті з Христом, то це подібно до злуки Святих із Богом в небі, різниця тільки в тому, що тут на землі ми приймаємо Ісуса впокороного і приниженого, а в небі Святі злучені з Ісусом прославленим. Це з'єднання має тісніший зв'язок, ніж будь-яка родинна злука між людьми. Євхаристія озброює людину силою Христовою проти всіх напастей світу та диявола. Обидва, наче в унісон говорять про те, що Євхаристія є джерелом усякої благодаті, Вона освячує душі і дає силу наслідувати Ісуса Христа²⁶⁵.

Обоє, пояснюючи значення молитви «*Отче Наш*», під словами «*хліб наш насущний*» розуміли не тільки поживу для тіла, а й надприродний хліб Прес. Євхаристії, який є необхідним, щоденним кормом для душі. Бо щоденне його споживання приносить людині незглибиме, безмірне добро. Тому Христос вчить просити нас якраз того, що насправді є конечне для нашого життя²⁶⁶. Адже, через це прохання просимо Св. Тайни Євхаристії та потрібних для життя Таїнств, щоб без них не вмерти, щоб гідно й добре сповідатися, щоб не втратити благодаті тих

²⁶² Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 204, 226.

²⁶³ Див. Шептицький А. Пастирське послання Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині (1911 р.) // Митрополит А. Шептицький. Пастирські послання 1899-1914 рр. Т. I. Львів 2007, 812.

²⁶⁴ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 205.

²⁶⁵ Там само, 199, 202.

²⁶⁶ Див. Шептицький А. Пастирське послання Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині (1911 р.), 812; Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 226.

Таїнств, які дані людині на все життя: Хрещення, Миропомазання, Священство та Супружество²⁶⁷.

Кир Григорій пишучи про Таїнство Євхаристії, найчастіше звертає увагу на *реальну присутність* Ісуса Христа в Найс. Причасті. Іереї пов'язують присутність Христа в Євхаристії з правдивою вірою християнина, яку він повинен виявляти серцем і розумом, а насамперед вчинками. Митрополит поєднує віру в надприродність Євхаристії із загальною вірою християнина в Бога, в правдиву католицьку віру та всі її догмати. В посланнях у формі тез від лиця Церкви і свого імені вживає слово «Віруємо» що по словах священника вся субстанція хліба і вина перетворюється в справжнє Тіло і Кров Христові. Тільки зовнішні ознаки вина залишаються: колір, аромат і смак, але під тими видами перебуває справжній Богочоловік²⁶⁸ і перечеислює всі правди віри і догми, в які повинен без сумніву вірити справжній християнин.²⁶⁹ Єпископ пояснює, причину чому Господь винайшов спосіб, як бути *реально* завжди і всюди між своїми людьми. Бо Ісус, просто, не міг би залишитися на землі як особа, бо це не відповідало найвищій гідності вже воскреслого і прославленого Христа; це не відповідало би і добру душ, які не змогли б усі бути біля Ісуса, бо завжди б мали шукати Ісуса і мандрувати туди, де Він перебуває²⁷⁰.

Наука про *священників і до священників* написана іереями теж є дуже співзвучною. Митрополит Андрей, коли заохочував вірних до Пасхальної Сповіді, спочатку звертався до душпастирів. Нагадував, що за кожну душу отець мусить дати звіт на Божому суді²⁷¹. Бо Бог дам їм у руки спасення людей, і Слова своєї премудрості вклав їм в уста, а чашу Своєї Крови віддав їм у руки²⁷². Гостро

²⁶⁷ Див. Митрополит Шептицький А. *Твори Орега:(аскетично-моральні)*, 98-99.

²⁶⁸ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Правди віри* (1901 р.).

²⁶⁹ Див. Шептицький А. Пастирське послання *Наша Віра* (1902 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 357.

²⁷⁰ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 188.

²⁷¹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про тих і до тих, що на Пасху не приступили до св. Причастя і не сповідалися* (1937 р.), 317-318.

²⁷² Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О достоїнстві і обов'язках священства* (1901 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 164.

картає священників, які не хочуть людей катехизувати²⁷³ та повчати, через таких люди погано сповідаються, діти дико ростуть, грішники без Бога і Тайн умирають²⁷⁴. Проповідь священника не обмежується тільки сповідальницею чи Церквою, вона виходить за їх межі і йде у сім'ї, до кожної хати і громади, йде в парламенти і до міністрів, йде, щоб вчити і дбати про загальне добро²⁷⁵. Про катехизацію теж говорить і кир Григорій. У своєму посланні «*Про Царство Боже на землі*» наводить в приклад стан окремих церков, які він мав нагоду навідати. Де, люди жалілися на те, що отці погано сповідають, не хочуть викладати катехизи для дітей у школі. Сам єпископ жаліється, що отці не доносять людям на проповіді постанов єпископських, занедбують говорити казання²⁷⁶. Деякі церкви всі в порохах, на престолі бруд і сторонні речі, ризи ніби роками не прані. Одну церкву назвав тюрмою. Далі підсумовує, що якщо парох церкви халатний і недбалий, то і вся церква такою буде²⁷⁷. І тоді, коли митрополит боліє, що люди зневажають Бога святотатськими Причастями, то єп. Григорій пише, що така доля Ісуса Христа в Євхаристії утаєнного і в тих церквах, де священник не хоче і не трудиться на добро Церкви. Христос ніби ще раз терпить хресні муки²⁷⁸. Бо священник, присвячуючи своє життя священничому стану, автоматично посвячує себе мучеництву.

Владика свідчили, що отці є найпершим прикладом для людей на парафії. Саме від недбалих священників вірні вчать легковажити святістю жертovníка. Брак побожності, страху Божого для людей є спокусою чинити так само²⁷⁹. Отець має дбати про лад в церкві, бо кожний непорядок в церкві вчить християнина

²⁷³ В парафіяльному правилнику, проголошеному патріархом Святославом в 2015 р. сказано (арт. 125), що саме парох несе відповідальність за катехизацію всіх доручених його опіці вірних будь-якого віку або стану. (Див. *Парафіяльний правилник УГКЦ 2015* // ugcc.ua (03.08.2021)).

²⁷⁴ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О достоїнстві і обов'язках священства (1901 р.)*, 163.

²⁷⁵ Див. Шептицький А. *Голос пастиря*, 44.

²⁷⁶ Пор. Хомишин Гр. «*Про Царство Боже на землі*». Станиславів 1913, 22.

²⁷⁷ Там само, 23-24.

²⁷⁸ Там само, 25.

²⁷⁹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про відправлення Служби Божої (1941 р.)*, 124.

такого ж не порядку²⁸⁰. Стоячи при Жертовнику, священник повинен не тільки устами, а головню душею відмовляти молитви, бо люди дивляться на отця і теж легковажать молитвою. Служба Божа в Церкві – то справа найвища і найсвятіша²⁸¹. А отець, що занедбує молитву, рідко бере молитвослов, є злим священником і недостойним Св. Причастя²⁸², отці повинні, завжди, безупинно досвідчувати свою совість і каятися з гріхів²⁸³. Поспіх, опущення молитов, недбалий знак хреста²⁸⁴, переривання святого Дійства через рухи або слова – все це є неприпустимим для отця і тим паче великим згіршенням для вірних²⁸⁵. А. Шептицький, розумів що єпископи повинні дбати про те, щоб не допускати недостойних священників до жертовника Господнього. Бо коли накладають на них руки, дають владу їм над Тілом Христовим і вкінці будуть перед Богом свідчити про те, чи був той священник достойним, чи ні²⁸⁶. В свою чергу, будучи єпископом кир Григорій просить своїх священників та вірних, щоб багато молилися і жертвували Св. Причастя за свого єпископа²⁸⁷.

Іереї самі часто проводили різні науки та реколекції для своїх вірних, цього ж вимагали і від своїх священників. Владика Хомишин зобов'язував своїх отців до обов'язкового проведення духовних місій та реколекцій про часте Св. Причастя, особливо в першому тижні Великого Посту.

І митрополит і єпископ, заохочували людей до частішого Св. Причастя, посилаючись на рішення та постанови папи Пія Х. Вл. Григорій пояснює, що духовні провідники не можуть вимагати в людей вищої святості і достоїнності у

²⁸⁰ Див. Шептицький А. Пастирське послання *Про святкування неділі та правила до декрету (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 484.

²⁸¹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О церемоніях при Сл. Божій (1918 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 8,

²⁸² Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про церковне правило та розпорядження для духовенства Про обов'язок священника відмовляти церковне правило (1940 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 71.

²⁸³ Див. Шептицький А. *Хто винен? (1934 р.)*, 123-124.

²⁸⁴ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про церковне правило та розпорядження для духовенства Про обов'язок священника відмовляти церковне правило (1940 р.)*, 76.

²⁸⁵ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про відправлення Служби Божої (1941 р.)*, 124.

²⁸⁶ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про відправлення Служби Божої (1941 р.)*, 125.

²⁸⁷ Див. Хомишин Гр. *«О послуші канонічнім»*. Станиславів 1916, 51-52.

прийманні Євхаристії, бо саме Вона дає силу для осягнення святості²⁸⁸. А. Шептицький чи не в кожному Великодньому посланні просить вірних сповідатися і причащатися більше, ніж раз на рік. Для цього посилається на постанови Замоїського синоду і нагадує, що вірні можуть йти до Причастя після сповіді декілька разів. Головне, щоб сумління не закидало важкого гріха.

Вл. Андрей багато акцентує на внутрішній поставі, з якою людина йде до Причастя, тоді коли єпископ пояснює для чого нам йти до Причастя. На церковних Богослужіннях вірні мають змогу лучитися в одне тіло Христове, ставати одним живим Духом. Тому, якщо християнин бере участь в Богослужіннях, – пише митр. Андрей, – але робить це досить поверхово, то може сповняти деякі добрі діла і бути учасником загального суспільного життя Христового Тіла, але мало буде розуміти важливість тих справ, які його з Церквою лучать. Зв'язок буде між ними нетривкий²⁸⁹. Кожен вірний повинен мати можливість бути на святковій чи недільній Відправі, тому отець завжди має подумати про заміну, якщо в той день не має змоги відслужити Літургію²⁹⁰. Одночасно з виконанням того обов'язку, отець повинен завжди пригадувати вірним, що мають брати участь у Св. Літургії, бо кожен раз для громади на ній повторяється Жертва Голгофи²⁹¹. Для прийняття Причастя обов'язково необхідна Божа ласка. Просто жалю є не достатньо. Потрібна сповідь, сокруха і постанова до поправи²⁹². Тому дуже часто митрополит пише тему *святотацького Причастя*. Перестерігає від негідного приготування²⁹³, бо коли людина приступає до Причастя, є великим днем, тому повинна слідкувати, щоб совість її була чистою. Митрополит пише:

²⁸⁸ Див. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист *Про часте і щоденне св. Причастя* (1905 р.), 139.

²⁸⁹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про духове чоловіківвиство, себто соблазнь* (1942 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 230.

²⁹⁰ Див. Шептицький А. Пастирське послання *Про святкування неділі та правила до декрету* (1942 р.), 484.

²⁹¹ Там само, 485.

²⁹² Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Правди Віри* (1901 р.), 338.

²⁹³ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про обов'язок перестерігати вірних перед намовами провокаторів та агітаторів* (1939 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 5-6.

Бо святотацьке Св. Причастя є повторенням гріха Юди Іскаріота. Як Юда приступав до Ісуса Христа і в Гетсиманському городі цілував Його, а в серці мав зраду [...] так і грішник приступає до Ісуса Христа, віддає Йому неначе поцілунок, той знак любові, яким є св. Причастя, а в душі зневажає Його та віддає Його пекельним силам, до яких належить душа, позбавлена Божої благодаті²⁹⁴.

Про Юду теж пише Гр. Хомишин. Така людина грішить навіть гірше, ніж Юда, бо останній видав Христа в руки ворогів, а людина змушує Ісуса йти в її грішне серце, в якому панує диявол – найбільший Його ворог²⁹⁵. Причастя не може стати просто звичкою, приготування насамперед полягає у збудженні акту віри, жалю, покори та надії²⁹⁶. Подяка опісля має тривати щонайменше 20 хвилин²⁹⁷. Треба прикликати Божу Матір, щоб надолужувала нашу негідність і від нашого імені прославляла Ісуса²⁹⁸. Допомогою людині має бути сповідник, який має пояснювати, що приймаємо Євхаристійного Христа для того, щоб подобатися Богу і дати раду своїм немочам²⁹⁹. Кир Хомишин наводить приклад перших християн, які причащалися не тому, що були святими, а для того, щоб ними стати. Крім того, тому у них була така сильна віра і гаряча відвага перед смертельними небезпеками³⁰⁰. Поки правиться Св. Літургія і звершується безкровна Жертва, доти живе й існує світ. Коли ж не стане Прес. Євхаристії, прийде кінець світу і настане страшний суд над усіма людьми³⁰¹.

Для митр. Андрея, наслідки Св. Літургії є такі далекосяжні і багатонадійні, що ніхто з людей на світі про них нічого не знає. Навіть найважливіші події світу, від яких залежить доля держав і народів, в порівнянні з однією Службою малозначні і несуттєві³⁰². Без благодаті, яку отримуємо в Причасті, дуже трудно бути добрим християнином.

²⁹⁴ Див. Шептицький А. Пастирське послання до Української Молоді та звернення митрополита До Отців Катехитів (1939 р.) // Митрополит А. Шептицький. Пастирські послання 1899-1914 рр. Т. III. Львів 2010, 15.

²⁹⁵ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 208.

²⁹⁶ Див. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист Про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.), 169.

²⁹⁷ В постановах ЛС згадується, що отець має відправити чин благодарення Господу. Ще хвилин 15 молитися, а не бігти з церкви чи з кимось розмовляти. (Пор. Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891, 114).

²⁹⁸ Див. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик, 219.

²⁹⁹ Див. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист Про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.), 175.

³⁰⁰ Там само, 213-214.

³⁰¹ Там само, 231.

³⁰² Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства Про відправлювання Служби Божої (1941 р.), 123.

Іереї дбали, щоб їхнє стадо не зійшло з вірної дороги, тому просили людей бути завбачливими і не піддаватися гарним промовам іншовірців. Бо в них немає ні правдивих священників, а головне Найс. Євхаристії³⁰³. А. Шептицький повчас, наших заробітчан, що можна йти тільки до латинських костелів. Завіряє вірних, що вони свій обряд не затратять і гріха ніякого не будуть мати, тому і сповідатися і причащатися чи користати з інших Тайн можуть із спокійним серцем³⁰⁴.

Митрополит і єпископ просять батьків приводити дітей до Причастя. Бо це запевняє людству великі ряди Святих. І саме добра праця з дітьми, катехизація є найуспішнішою, бо в дитячій душі Христос осягає в одній хвилі святість – те, що нам, блудним синам, дається дуже важко, а то й не вдається взагалі досягнути. Митрополит зазначає приблизний вік: це може бути 4-5 років³⁰⁵, коли дитина вже хоч щось розуміє в різниці між простим хлібом і освяченим³⁰⁶. Для єп. Григорія «немає страшнішого ворога для молоді, як недбалий катехит»³⁰⁷. Катехити повинні навчити дітей, щоб ті, коли тільки почують церковний дзвін, кидати всі свої ігри і бігти до церкви. Мають привити у них святе і глибоке розуміння Жертви Євхаристії³⁰⁸. Наголошує на добрій підготовці до Першої Сповіді, а день Першого Причастя має бути: «менше-більше два роки по першій сповіді, отже, по шестій-осмій сповіді, в десятім-одинацятім році життя»³⁰⁹.

³⁰³ Див. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 186.

³⁰⁴ Звичайно, що з II Ватиканським Собором сформувався новий вектор ставлення Католицької церкви до інших некатолицьких спільнот чи церков. Зараз КЦ стверджує, що між католиками і православними є спільними всі сім Святих Тайств, опираються на ті самі джерела віри. Навіть з протестантами КЦ об'єднує одна віра в Христа. Згідно документів Собору, поза видимими межами КЦ можуть існувати, писане слово Боже, життя у благодаті, віра, надія, любов та інші дари Св. Духа, проте повнота спасіння є лише у КЦ. (Див. II Ватиканський Собор. Декрет про єкуменізм *Unitatis Redintegratio*, 131).

³⁰⁵ В Кодексі канонічного права КЦ в п. 913-914 і зараз сказано, що діти мають бути добре обізнані і ретельно підготовані до Тайни Св. Причастя. (Див. *Кодекс канонического права*. Інститут філософії, теології и історії св. Фоми).

³⁰⁶ Див. Шептицький А. Пастирське послання до *Сестер Служебниць (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 226; ЗС дозволяє якщо в цьому є необхідність, аби не згіршувати вірних, причащати і малих дітей. Пізніше у 1940 р. митр. Андрей висловлював жаль, що наша Церква занедбала традицію причащати малих дітей (Див. *Додаток до Чинностей і рішень руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*, 214; Федорів Ю. *Замойський Синод*, 32).

³⁰⁷ Див. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист *Про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.)*, 198.

³⁰⁸ Див. Шептицький А. Звернення до духовенства з нагоди відкриття чергового Архiepархіального Собору (1942 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 485.

³⁰⁹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О катехизації дітей (1905 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 564.

3.2 Ймовірні розбіжності в зовнішніх душпастирських концепціях, але єдиний дух

Доктринальних розбіжностей у вченні цих мужів про Прес. Євхаристію як таких немає. Відмінності полягають у кількості написаних послань і, можливо, дещо різняться в інтерпретації. В Гр. Хомишина є окремі праці, вони теж є і в митрополита. Обидва використовують загальновідому церковну лексику, стиль проповіді, де переважає повчальний характер. Вживають релігійні терміни, бібліїзми і певні уставлені фрази. В митр. Андрея це послання-листи, які мають цілеспрямований характер і приурочені в більшості до Великоднього посту і свят. У єп. Григорія це послання-праці, які мають дещо більший об'єм, ніж листи-послання. Інколи в посланнях митрополита може бути багато теорії і немає чітко визначеного способу, яким чином досягти цілі, пропагованої у листі. І. Франко в одній із статей пише про свої спостереження щодо загального мовного стилю митрополичих послань. Зауважує, що послання Шептицького мають інший тон та характер, ніж у його попередників, де замість запліснявілої псевдоцерковщини (а саме мішанини церковнослов'янської мови і сучасної) він звертається до своїх вірних галицько-руською народною мовою. Говорить просто, не моралізує, а надає словам особливе «живе дихання»³¹⁰. Проповідник Хомишин часом підсилює емоційну напругу своїх слів та впливає на почуття, використовуючи різні фразеологічні звороти³¹¹.

Мотиви євхаристійних звернень двох ієреїв були схожі, адже обидва жили в один час і керувалися однаковими церковними законами й правилами, що були актуальні в той період, тобто головно законами Замойського (1720) та Львівського синодів (1891). Зараз знаємо, що після II Ват. Собору перспектива багатьох церковних питань змінилася.

³¹⁰ Див. Франко І. *Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланням митр. А. Шептицького «О квестії соціальной»* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 837.

³¹¹ Див. Ципердюк О. *Сематико-стилістичні особливості фразеологізмів у проповідях єпископа Григорія Хомишина* // Українознавчі студії Івано-Франківськ 2019, 74.

Через те, що в другій половині XIX ст. галицьке суспільство перебувало на роздоріжжі процесів національного самовизначення, то актуальними і частими були суперечки про «чистоту обряду». Обрядові форми ставали символами національної ідентичності, а їхнє дотримання – ознакою патріотизму³¹². Саме на фоні цих речей між митрополитом Андреем та єпископом Хомишиним були певні розбіжності. Проте, це ніяк не стосувалося вчення про Прес. Євхаристію, чину Її уділення чи обряду служіння Св. Літургії. Навпаки, обидва відкликаючись на престол Римської Церкви, закликали вірних до якнайчастішого Св. Причастя і гідного приготування до нього.

Послання митрополита часто дуже подібні одне до одного. На відміну від кир Григорія, митрополит багато говорить про важливість Таїнства Сповіді. Говорить, навіть, про проповідників сповіді – місіонери, які мають вчити людей добре сповідатися³¹³. Митрополит спонукав християн брати участь в житті Церкви через молитву і участь у Богослужіннях, де людина найбільше може розвивати надприродне життя, бо має там можливість приймати Св. Тайни³¹⁴.

Оскільки, обидва мали розходження поглядів щодо обрядових ритуалів, вл. Григорій більше заохочував людей до практик адорації, що не є типовою для візантійського богочитання. Єпископ не дозволяє ніяких приватних випадків виставлення Св. Тайн, а тільки на Богослужіннях, де мають чувати на колінах щонайменше 4 особи, які час від часу змінюються іншими людьми³¹⁵. Для кир Григорія душпастирське життя без Євхаристійного культу, було «цвітом зів'ялим, трупом, що не має життя»³¹⁶.

Так як послань та звернень у митр. Андрея в рази більше, ніж у єп. Григорія, він часто звертався до своїх вірних закордоном. Таких листів у

³¹² Див. Кісь Н. *Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ* chtuvo.org.ua (13.11.2021), 16.

³¹³ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О місіях і духовних справах (1902 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 395.

³¹⁴ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про літургійне життя (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 228.

³¹⁵ Див. Хомишин Гр. *Послання до духовенства і вірних Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)*, 193.

³¹⁶ Там само, 195.

єпископа майже не знаходимо. Просив зберігати Божі заповіді й приймати Святі Таїни, а найголовніше – дбати за свою католицьку віру, Церкву і ласку Божу, – щоб їх не загубити³¹⁷. Наприклад, у посланні «*Русинам осілим у Канаді*» першим ділом пише про збереження святої, правдивої віри і перелічує, що є достовірними ознаками такої. Пише про сім Св. Тайн³¹⁸. Через 10 років знову звертається до канадійців, де окремим розділом пише про Св. Таїни. Тут з догматичної точки зору роз'яснює про реальну присутність Христа в Прес. Причасті, про те, що безкровна Жертва є повторенням Кривавої, що Вона є правдивою Жертвою, принесеною Богові на похвалу. І теж їх просить, заохочує до частішого Св. Причастя³¹⁹. В тому ж році знову пише нашим робітникам, розкиданим по різних куточках світу і повторює майже те саме: що Христос таємним способом присутній у видах хліба і вина, що є Його Тілом і Кров'ю. Просить перед поїздкою в чужий край приймати Св. Причастя. Бо той ангельський корм є Божою благодаттю, яка підкріплює душу і береже від небезпек. Владика просить після сповіді ще і на другий день йти до Причастя³²⁰ і навіть розрешає йти через місяць чи два від останньої сповіді, аби тільки не відчував за собою важкого гріха.

«*До тих, хто виїжджає на роботу до Райху*» пише, щоб не занедбували обов'язку Літургії. І якщо не мають змоги бути на відправі нашого обряду, нехай без найменшого сумніву йдуть на латинську Службу Божу, де можна і посповідатися і запричащатися³²¹. Роком пізніше в посланні «*До вірних котрі працюють у Німеччині*» ієрей катехизує вірних і пригадує їм, що Прес. Євхаристія це безконечне добро, дар і щастя, що приносить вічне життя, і той,

³¹⁷ Див. Єп. Луцький Й. *Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)*, 904-905.

³¹⁸ Див. Шептицький А. *Пастирське послання Русинам, осілим у Канаді (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 246.

³¹⁹ Див. Шептицький А. *Пастирське послання Канадійським Русинам (1911 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007, 756, 758.

³²⁰ Див. Шептицький А. *Пастирське послання Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині (1911 р.)*, 803, 810, 812.

³²¹ Див. Шептицький А. *Пастирське послання до вірних До тих, що виїжджають на роботи до Райху (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 245.

хто їсть і п'є з цієї Чаші, воскресне разом з Христом³²².

Єпископ Хомишин, здебільшого своїми науками звертався до всіх людей загалом, не поділяючи їх на соціальні чи вікові групи. Натомість митрополит згадував про Таїнство Євхаристії в посланнях до катехитів, до церковних братств. Окремо писав до молоді і дітей. Багато звертається до подружніх пар³²³.

Натомість вл. Григорій любив не просто розповідати людям про догмати віри, а ілюструвати їх різними свідченнями та фактами. Вчив людей, як вся історія перебування Христа на землі, починаючи від народження і аж до Вознесіння, є засвідчена у Св. Причасті. Адже в Прес. Євхаристії вміщається все життя Ісуса Христа, починаючи від Благовіщення. І тут, і там діє і діяла сила Духа Святого. Через діяння Св. Духа Марія стала Богоматір'ю, так само під час Служби Божої силою Св. Духа хліб і вино перетворюються в Тіло і Кров Ісуса Христа, а разом з Ними лучиться Душа та Божество Ісуса Христа³²⁴, а значить Прес. Євхаристія – це той самий Ісус, що зачався у лоні Приснодіви Марії³²⁵. Наводив приклади засвідчених чуд, щоб засвідчити вірним, що в Найс. Тайні Євхаристії перебуває правдивий Христос, які підтверджені багатьма свідками і діялися не тільки перед поодинокими особами, а й перед цілими народами³²⁶.

Митр. Шептицький більше акцентував на покаяльному моменті, єп. Хомишин говорив багато про те, Хто є Євхаристія. Єпископ наголошував, що під час Служби ми *славимо* Бога³²⁷, тоді як митрополит наголошував на *подяці*. Вважав це єдиним можливим способом дякувати Господу за всі Ним дані нам дари³²⁸. Якими нас обдарував і обдарує в майбутньому. Найбільшим, найдостойнішим і найліпшим благодаренням для Господа від людини є

³²² Див. Шептицький А. Пастирське послання *До вірних, котрі працюють у Німеччині (1943 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 283.

³²³ Пор. Шептицький А. *Голос пастиря*, 65.

³²⁴ Пор. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 185.

³²⁵ Пор. Мельничук П. Владика *Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*, 189.

³²⁶ Там само, 186.

³²⁷ Там само, 120.

³²⁸ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства та вірних із подякою за привітання на день св. Андрея (1936 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 284.

приймання Чаші Його Тіла і Крови, де Євхаристія має стати нашим життям³²⁹. Хоча загалом обидва не виключали ні того ні іншого.

³²⁹ Див. Шептицький А. до вірних *Євхаристійний тиждень (1934 р.)*, 20, 22.

3.3 Рівень свідомості і освіченості християн УГКЦ відносно Євхаристії та вплив вчення святих на їхню євхаристійну побожність

Євхаристія, безсумнівно, є Таїнством всіх Таїнств. Що для нас, простих мирян, сьогодні у XXI ст. може значити ця *подія благодарення*? Чи має вона сенс? Чи не є пережитком минулого або застарілою практикою перших християн? Таким собі ригоризмом.

Ми ніяк не можемо розуміти чи розглядати Євхаристію без чину Літургії. «Адже сам Христос її установив, через *поблагословив, переломив і дав*, що є центром дій на Тайній Вечері і навколо чого вибудовуються всі Літургії, де *поблагословив* є прототипом євхаристійної анафори, *переломив* є роздробленням хліба і *дав* самим Причастям»³³⁰. Тому Літургія є осердям, середовищем, де народжується Євхаристія.

«Літургія є вершиною, до якої прямує діяльність Церкви, і водночас є джерелом, із котрого випливає вся її сила (SC, п. 10)³³¹. Папа Франциск: «Євхаристія має подвійний плід, перше – це єдність з Христом, другий – це спільність між тими, хто її споживає. Церква звершує Євхаристію, але фундаментальніше те, що Євхаристія творить Церкву»³³².

Архимандрит Кипріян наголошує, що поза Церквою немає Євхаристії, а поза Євхаристією немає Церкви, немає церковності і не може бути церковного єднання. Тобто віруючі з'єднуються в Євхаристії із своїм головою Христом в одне Тіло, святу Церкву³³³.

Таку Церкву для своїх вірних хотіли будувати і розвивати митр. Андрей та еп. Григорій. Діяльність обидвох припадає на складну історичну епоху, в умовах якої їм вдалося відстояти існування ГКЦ. Ще важчі часи випали на долю нашої Церкви вже відразу після смерті владик. В 1944 р. у вічність йде митрополит,

³³⁰ Пор. Хуан Матеос *Розвиток візантійської Літургії* / пер. з англ. о. В. Рудейко, Львів 2008, 39.

³³¹ Див. II Ватиканський Собор. Конституція про святу Літургію *Sacrosanctum Concilium*. Львів 2014, 17.

³³² Див. Папа Франциск. *Пресвята Євхаристія – джерело єдності з Богом і спільності між нами* // rkc.lviv.ua (13.10.2021).

³³³ Див. Архимандрит Кипріян (Керн) *Євхаристія*. Москва 2001, 278.

через 2 роки – єпископ. Обидва не побачили, як був нанесений атеїстичним режимом важкий удар ГКЦ, що ледь її не знищив. Виникає питання: що дало можливість катакомбній Церкві вистояти, пережити жахливі переслідування і, навіть, розвиватися? Відповідь: це Свята Літургія та Євхаристія³³⁴. Із спогадів о. Говери, для людей в той час перше місце займало Богослужіння. Якщо був похорон чи хрещення, отець брав всі необхідні речі для Літургії, сповідав людей, а вже потім уділяв інші Таїнства³³⁵.

Святителі підготували міцний бетонний фундамент для збереження ГКЦ³³⁶. Кир Григорій готував для людей місії, писав окремі праці про Євхаристійну побожність, митрополит Андрей протягом року неодноразово закликав вірних до сповіді і Причастя, дбав про духовний стан заробітчан.

Коли священника Андрея було вже введено в єпископський сан, перед ним постали різні проблеми. Українське духовенство та передова українська шляхта, що навчалася в польських школах та університетах, з часом хотіли перевести східний обряд на латинський кшталт. Чи не єдиним прошарком суспільства, що хотів зберегти справжність та корені свого обряду, були селяни та вбогий робітничий клас³³⁷. Митрополит, який говорив про себе, що є «русином з діда-прадіда і Церкву нашу та й святий наш обряд полюбив цілим серцем»³³⁸, дбав про те, щоб зменшити в обряді нашої Церкви значну кількість літургійних латинських гібридизмів, які шкодили збереженню та розвитку літургійної Східної традиції³³⁹.

³³⁴ Див. Говера І. (ред.). *Збірник. Літургія підпільної Церкви*. Тернопіль 2014, 131.

³³⁵ Див. о. Говера А. Інтерв'ю від 30.10.2021 р. / Інтерв'юер Квач Ю.

³³⁶ Цікаву думку висловлює О. Єгрешій. Коли радянські спецслужби готували Львівський псевдособор, вони намагалися використати існування двох течій в ГКЦ. Прихильники орієнтальної течії в ГКЦ (де митрополит А. був її послідовником) вважають, що завдяки візантійському обряду, наша церква змогла вистояти і вижити, бо ті греко-католицькі священники, які навіть і перейшли в православ'я ментально залишилися греко-католиками. Натомість окциденталісти вважають, що головню східна традиція стала передумовою Львівського псевдособору 1946 р. (Див. Єгрешій О. *Єпископ Гр. Хомишин в умовах українсько-польських взаємовідносин: минуле і сучасне* // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Львів 2017, 349).

³³⁷ Див. о. Небесняк Є. *Митрополит Андрей* / пер. з іт. о. Тереховський Р. Рим-Львів 2003, 229-230.

³³⁸ Див. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа до духовенства *Наша Програма (1899 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. І. Львів 2007, 20.

³³⁹ Пор. о. Небесняк Є. *Митрополит Андрей*, 233. Згодом це питання піднімав Йосип Сліпий; також Синод єпископів УГКЦ в 2007 р. пише про проблеми, які виникли в обрядових справах нашої Церкви. (Див. *Про літургійні питання 2007* // docs.ugcc.ua (10.10.2021)).

Коли наші предки приймали від Візантії християнську віру, вони також прийняли і східно-церковну традицію почитання таїнства Прес. Євхаристії. Сама практика Київської Церкви X-XV ст. свідчить про зберігання саме східної традиції³⁴⁰. Пізніше, коли єпископами Київської митрополії уклалися артикули Берестейської унії (1596), бачимо, як наші ієрархи намагалися зберегти тяглість традиції нашої Церкви, де їхніми вимогами було щоб: Найсвятіші Тайни Тіла і Крові зберігалися під обидвома видами – хліба і вина (3 арт.); священників не змушувати відбувати процесії на день свята Тіла Христового і щоб вони могли ходити з процесіями із своїми Св. Тайнами, бо в нашій Церкві є інша практика щодо Св. Тайн (арт. 7); щоб не заборонялося публічно при свічках і ризах нести до хворого Найс. Тайни (арт. 23)³⁴¹. Звичай почитання Прес. Євхаристії поза Божественною Літургією не знаний Київській Церкві був перейнятий від Римо-Католицької Церкви в XVII ст. духовенством чину св. В. Великого, які поширювали цю практику по всій унійній церкві³⁴². Пізніше у рішеннях Замойського синоду бачимо постанову про святкування свята «Господнього Тіла», далі Львівський синод підтверджує виставлення Св. Дарів на празник Євхаристії і храмовий празник. Зобов'язує священників виставляти Дари і обходити з ними навколо церкви³⁴³. Митрополит всіма силами старався зберегти у спадщину своїм вірним первинну літургійну одностайність нашого обряду. Він розумів необхідність літургійної реформи, яка передбачала собою друк нових літургійних видань та усунення гібридизмів у нашій традиції. Проте, як і всяка реформа, вона мала своїх противників, найпершим з яких був єпископ Станіславівський кир Григорій Хомишин. Він не раз повторював свої зауваження щодо проведення реформи³⁴⁴.

У своїй праці «Дві ментальності» вл. Андрей коротко описав характер

³⁴⁰ Див. Сабат П. *Почитання Пресвятої Євхаристії і УГКЦ* [PDF] // er.ucu.edu.ua (23.10.2021), 260.

³⁴¹ Див. Гудзяк Б. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*, 331-332; Сабат П. *Почитання Пресвятої Євхаристії і УГКЦ*, 260.

³⁴² Див. Сабат П. *Почитання Пресвятої Євхаристії і УГКЦ*, 261.

³⁴³ Див. *Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891*, 125.

³⁴⁴ Див. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944)*, 406.

літургійного життя Заходу і Сходу. На Заході побожне почитання Євхаристії дуже сильно виражається через виставляння напоказ Господніх Тіла та Крові. На Сході ж навпаки досягають цього, приховуючи їх. Східна Церква прагне показати глибину Євхаристійної Тайни, тому звідси походять обряди, які приховують Найсвятішу Тайну; це загальна позиція Сходу щодо ставлення до святих речей: їх покривають і відкрити святу річ – це те ж саме, що її зневажити та осквернити³⁴⁵. Митрополит хотів показати, що різниця між Сходом і Заходом полягає радше в сприйнятті святих речей, аніж в суттєвих догматичних розбіжностях³⁴⁶. Оскільки ГКЦ перебуває у сопричасті з Католицькою церквою і Папою Римським, але зберігає візантійську літургійну традицію митрополит завжди лелівав історичну спадщину нашої церкви³⁴⁷.

І митрополит, і єпископ хотіли привити українському народові любов і повагу до розуміння Св. Літургії, а головне – почитання Прес. Євхаристії. Митрополит навіть у 1934 році запровадив Євхаристійний тиждень, в часі якого просив якнайчастіше приступати до Прес. Євхаристії, адорувати Св. Тайни і бути на Літургії³⁴⁸. Поручає священничому клиру, щоб заохочували до того дійства всі братства, школи та молодь.

Крім того, трьома роками раніше написав послання до вірних «*На празник Прес. Євхаристії*», де просить приносити до Христового престолу кожен щирий намір, працю, всі серця, щоб Христос все це освятив, очистив від всього, що є гріховне і небезпечне, й обернув на Свою славу і на тривалу користь для людей³⁴⁹. Декількома роками по тому (1940) Митрополичий Ординаріат в день

³⁴⁵ Див. Праця А. Шептицького *Дві ментальності* (1926 р.), 270.

³⁴⁶ Там само, 271.

³⁴⁷ Варто підмітити, що позиція Гр. Хомишина щодо наслідування латинників у справах культури була досить категоричною і твердою, тоді як митрополит відстоюючи збереження східного обряду не заперечував використання деяких західних практик. Він теж мав окремі послання присвячені почитанню Серця Христового (див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О почитанню Христового Серця* (1906 р.), 599), про євхаристійний тиждень (див. Шептицький А. до вірних *Євхаристійний тиждень* (1934 р.), 113), на празник Царя-Христа (див. Шептицький А. духовенству і вірним *Про празник Царя-Христа* (1934 р.), 194), культ Христової любові (див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Культ Христової Любові* (1940 р.), 48).

³⁴⁸ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Євхаристійний тиждень* (1934 р.), 113.

³⁴⁹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На празник Прес. Євхаристії* (1932 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 90,

поклоніння Кайданам св. верховного апостола Петра розпочав Євхаристійний тиждень молитов за з'єднання Церков, де просить всіх якнайчисельніше приступати до Св. Таїн³⁵⁰. Сьогодні, коли УГКЦ продовжує цей рух відродження церковних спільнот, молоді й шкіл, теперішній глава нашої Церкви у 2012 р. запровадив Євхаристійний тиждень уже в незалежній Україні. Оскільки тиждень цей приурочений святкуванню 1025-ї річниці Хрещення Руси-України, патріарх насамперед говорить про те, щоб на парафіях звертати увагу на подяку Богові за дар Хрещення України-Русі і освячення своїх душ за посередництвом Святих Таїнств Покаяння та Євхаристії³⁵¹. Описуючи Таїнство Євхаристії блаженніший посилається на Катехизм УГКЦ, де сказано, що: «Євхаристія найповніше виявляє і творить нашу спільність і з Богом, і з людьми. Усі, хто причащається Христа, стають «одне в Христі тіло, кожен один одному член» (п. 433)³⁵².

Згодом в 2013 році блаженніший Святослав у своєму посланні *«Жива парафія – місце зустрічі з живим Христом»* звертається до духовенства та усіх вірних із словом, що Таїнство Євхаристії є вершиною богослужбового життя і все літургійне життя церкви спрямоване до участі в Св. Тілі та Крові Господніх³⁵³.

В рік Божого милосердя (2015) патріарх закликає вірних якомога частіше приступати до «престолу благодаті», яким є таїнство Покаяння, особливо коли сумління не спокійне через важкий смертельний гріх³⁵⁴.

Сьогоднішня ситуація з пандемією внесла свої корективи в наше життя. Вірні, подібно до часу підпілля, на якийсь момент не змогли бути у своїх храмах. В контексті пандемії патріарх в своєму посланні *«На Великий четвер»* пише: «Ми можемо молитися за допомогою живої трансляції, слухати Боже Слово і

³⁵⁰ Див. Шептицький А. *Листьма-послання*, 8.

³⁵¹ Див. *Євхаристійний тиждень у парафіях УГКЦ. План проведення Рекомендації Цитати та висловлювання* 2012 // osbm-kyiv.com.ua (28.11.2021).

³⁵² Див. Катехизм Української-Греко Католицької Церкви «Христос – наша Пасха», 144.

³⁵³ Див. *Жива парафія – місце зустрічі з Христом* 2013 // cerkiew.nazwa (08.11.2021), 40.

³⁵⁴ Див. Послання Бл. Святослава Шевчука до духовенства та вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі. *3 нагоди Року Божого милосердя* 2016 // news.ugcc.ua (26.11.2021).

проповідувати Христове Євангеліє, але не можемо в такий спосіб уділяти Святих Таїнств, без яких повноцінного християнського життя просто не існує»³⁵⁵.

В пастирському листі Синоду Єпископів УГКЦ патріарх говорить, що 2020 рік пандемії нагадав нам, наскільки великим даром є для християн можливість збиратися на ламанні Євхаристійного хліба, де спільнота стає живим Тілом воскреслого Спасителя³⁵⁶. Патріарх каже, що ми всі пережили «євхаристійний голод» і тугу за живою участю в Літургії. Про «євхаристійний голод» блаженніший теж згадує і в посланні на Великий четвер, 2021 р.³⁵⁷

Владика Діонісій (Ляхович) в день поклоніння Св. Тайнам Тіла і Крові Господа нашого Ісуса Христа проголошує до вірних, що мають жити євхаристійним стилем життя, бо все наше життя то є велика євхаристія³⁵⁸. Всі Таїнства прямують до Євхаристії: священство створене заради Євхаристії, подружжя – це життєва Євхаристія, а саме поєднання тіла і духа, з яких народжуються діти і продовжується життя людства і Церкви. Єлеопомазання є введенням в остаточну Євхаристію – Небесне Царство³⁵⁹.

Загалом кількість вірних у наших церквах зростає. Ще у часи митр. Андрея та єп. Григорія, митрополит сам бачив подібну тенденцію. Якщо вл. Андрей з ранніх років закликає до частішого Св. Причастя, то вже у 1939 р. в одному із своїх послань зауважує позитивну динаміку. Хвалить передусім молодь³⁶⁰. В наступному посланні 1940 року хвалить людей, що горнутья до церкви, до сповіді і Причастя³⁶¹.

У річному звіті Патріаршої курії знаходимо такі дані: для порівняння у

³⁵⁵ Див. Послання Бл. Святослава Шевчука до духовенства УГКЦ. *На Великий четвер 2021 р. Б.* // news.ugcc.ua (26.11.2021).

³⁵⁶ Див. *Надія, до якої нас кличе Господь 2021* // synod.ugcc.ua (10.10.2021).

³⁵⁷ Див. Послання Бл. Святослава Шевчука до духовенства УГКЦ. *На Великий четвер 2021 р. Б.*

³⁵⁸ Див. Вл. Діонісій Ляхович. *Мета Євхаристії – це не тільки перетворити хліб та вино, а перемінити тебе і мене у Христа 2020* // synod.ugcc.ua (10.10.2021).

³⁵⁹ Там само.

³⁶⁰ Див. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про покаяння і часте св. Причастя (1939 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009, 520.

³⁶¹ Див. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Про небезпеку надуживання спиртних напоїв (1940 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010, 18.

1989 р. після виходу з підпілля УГКЦ налічувала 397 підпільних священників та близько мільйону вірних і одна церква у Львові. До 2017 кількість вірних зросла до 4 мільйонів, священників 2500, 3000 парафій³⁶². У 2019 кількість священників зросла до 2733, а парафій до 3470 парафій³⁶³.

Згідно даних Razumkov centre у 2019 р.³⁶⁴ віруючими визнали себе від 81% жителів Заходу, до 52% і 53% жителів Півдня і Сходу³⁶⁵. На Заході 36% вірних визнають себе греко-католиками, 47% православними³⁶⁶. У 2020³⁶⁷ серед вірних УГКЦ членство у громаді засвідчили 60%. Ті, хто виховувався вдома в релігійному дусі, становлять 91% УГКЦ, до порівняння ПЦУ тільки 57%³⁶⁸.

Не рідше, ніж раз на тиждень відвідують служби 27% (від 46% – на Заході до 15-16% – у решті регіонів; від 53% вірних УГКЦ до 7-8% «просто християн» і просто православних). Відносна більшість тих, хто відвідує Літургії на релігійні свята: на Заході – 24%, у трьох інших регіонах – від 58% до 68%. Серед вірних УГКЦ таких людей найменше, всього лиш 17%³⁶⁹. Тенденція така, що відносно загальної кількості віруючих в Україні чисельність УГКЦ є чи не найменшою, проте відвідування церкви і активність є найбільшою. За даними Razumkov centre 2020 р. вірні УГКЦ є найбільш послідовними у визнанні релігії як життєвої цінності та у практикуванні релігійних норм та правил: для 87% вірних УГКЦ релігія є життєвою цінністю (проти 70% УПЦ і 74% – УПЦ (МП)); 98% відвідують релігійні служби та зібрання (проти 70% УПЦ (МП) і 75% – ПЦУ), де 53% роблять це не рідше ніж раз на тиждень (23% вірних ПЦУ і 26% вірних УПЦ (МП)); Аж 90% вірних УГКЦ виховувалися вдома в релігійному середовищі

³⁶² Див. *Annual report 2016* // ucsc.ua (24.08.2021).

³⁶³ Див. Офіц. дані Держ. комітету у справах релігії // risu.ua (24.08.2021).

³⁶⁴ Загальнонаціональне дослідження, яке було проведено з 4 по 9 жовтня 2019 р., опитано 2015 респондентів віком від 18 років.

³⁶⁵ Це показник загальної релігійності, не залежної від конфесії.

³⁶⁶ Про Центр, Південь і Схід центр Разумкова даних не подає, що ймовірно свідчить про дуже малу кількість наших вірних.

³⁶⁷ Загальнонаціональне дослідження, яке було проведено з 4 по 9 жовтня 2019 р., опитано 2020 респондентів віком від 18 років.

³⁶⁸ Див. *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр.* // razumkov.org.ua (17.11.2021), 6.

³⁶⁹ Там само, 7.

(тоді коли УПЦ (МП) – 44%, а ПЦУ – 47%); 55% впевнені, що віруюча людина обов'язково повинна сповідувати певну релігію (проти 34% вірних ПЦУ і 39% – УПЦ (МП))³⁷⁰.

Звичайно, ці цифри не є остаточними й не дають вичерпну інформацію про кількість вірних УГКЦ, їхню відвідуваність храмів та участь у Господній Трапезі, проте вони дуже добре показують позитивну динаміку, що для нашого народу (особливо західної його частини) духовність є усталеним фактором, що відрізняє нас від інших народів. Адже релігія та обряд для українців був і є важливою прикметою національної самобутності. Обидва ієрархи, хоч і мали деякі неузгодженості в душпастирських концепціях, внаслідок різного бачення, сформованого неоднаковим дитячим середовищем, навчанням та освітою, церковним оточенням, проте в загальному підсумку, мали єдиний дух любові до Євхаристійного Ісуса, що спроміг їх залишити нам у спадщину десятки євхаристійних послань, місій та праць – а головне, добрий приклад любові та покори.

³⁷⁰ Див. *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр.* // razumkov.org.ua (17.11.2021), 7.

Висновки

В магістерській роботі нами комплексно розглянуто Таїнство Євхаристії та її значення під кутом пастирських послань та праць митр. Андрея та єп. Григорія. Нами проведено аналіз періоду служіння Гр. Хомишина на єпископському престолі і А. Шептицького в єпископському, а далі в митрополичому уряді. Це була історична епоха в часі якої всередині ГКЦ формувалися різні погляди на її розвиток. Тому між двома святителями були певні розбіжності в баченні щодо перспективи процвітання ГКЦ. На основі документів Львівського³⁷¹ і Замойського³⁷² синодів було проаналізовано мету євхаристійних послань та стан літургійно-обрядового питання Галицької ГКЦ. Ми проаналізували причини, що призвели до євхаристійної пасивності на основі документів Тридентійського Собору³⁷³. Частково, в світлі постанов II Ват. Собору³⁷⁴ висвітлили актуальність і застарілість в євхаристійних і обрядових баченнях ієрархів.

Священнича діяльність обидвох припадала на час утворення двох таборів, що протиставлялися один одному в поглядах щодо ідентифікації нашої Церкви через історично сформовану давню обрядовість. Це період боротьби між різними групами населення для встановлення світоглядної моделі бачення народу на теренах України. Гр. Хомишин, як представник опозиційного табору окциденталістів був переконаний, що саме Католицька Церква може окультурити і привести в порядок наш візантійський обряд. Натомість А. Шептицький орієнтувався на «прогресуючу» модель розвитку для Церкви. Він дуже сподівався зберегти народну побожність у вияві східного богочитання. Стан обрядового питання був одним із ключових розбіжностей у поглядах ієрархів. Ці розбіжності торкалися не тільки рівня духовності та релігійності, це

³⁷¹ Див. *Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891.* Львов 1896 // dlib.kiev.ua (21.07.2021).

³⁷² Див. Федорів Ю. *Замойський Синод.*

³⁷³ Див. Waterworth J. (ed.-trans.). *The Council of Trent. The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent.* London 1848 // documentacatholicaomnia. ua

³⁷⁴ Див. II Ватиканський Собор. *Документи Другого Ватиканського Собору (1962-1965): конституції, декрети, декларації. Коментарі.* Львів 2014.

була загальна суспільно-культурна парадигма, яка мала вплив на всі сфери життя держави. Прозахідні чи просхідні орієнтири торкалися не тільки церковного життя, а суспільно-політичного загалом. Адже для українського народу, типовим є саме через церковну традицію ідентифікувати себе як народ.

Гр. Хомишин спрямовував свої зусилля на реалізацію прозахідної програми розвитку на своїй єпархії. Ним було запропоновано і частково реалізовано впровадження целібату і григоріанського календаря, різних практик богочитання характерних КЦ. У свою чергу митрополит хоч і дбав про збереження візантійської традиції, проте не був таким категоричним у поглядах, адже сам у своїх посланнях говорив про деякі прозахідні релігійні практики і навіть впроваджував їх на єпархії. Єпископ Григорій також дбав про добру підготовку духовенства в семінаріях для душпастирської праці. Не раз проводив для богословів науки і реколекції. Він хотів абстрагуватися від справ держави і концентруватися тільки на добрі Церкви, тоді коли А. Шептицький крім релігійної діяльності, займався суспільно-політичною та культурно-просвітницькою, вів переговори із представниками політичних партій, світськими представниками. В обидвох були дещо різні погляди та орієнтири, яким має бути добро для процвітання їхньої Церкви.

Впродовж дослідження ми приділяли багато уваги тематичним пастирським посланням ієрархів. Кому і для чого вони писали? На що звертали увагу в першу чергу? В процесі праці ми виявили, що головною відмінністю у євхаристійному вченні митрополита і єпископа було формування різних акцентів на одні і ті ж питання. Так і митр. і єп. багато звертали уваги на священничу діяльність, бо тільки через це Таїнство може уділятися Таїнство Євхаристії. Говорили про відповідальність священників за свою паству, про їхній приклад життя. Слуга Божий Андрей більше наголошував на добрій сповіді, яка без сумніву є доброю передумовою достойного Причастя. Митрополит також дуже часто заохочував до частішого Св. Причастя. Тоді коли єп. Григорій більше звертав увагу на присутність Христа в Євхаристії. Значення і повторення Його

життя для людини у цьому Таїнстві.

Пастирські послання, допомогли розгорнуто зобразити їхнє бачення про Євхаристійне Таїнство, біографічні джерела показали засадничий механізм організації їхньої священничої діяльності, а також її вплив на духовенство та вірних. Під час опрацювання джерел ми стикнулися з проблемою браку обширної інформації про єпископа Григорія. Особливо, з браком джерел в яких окремо б розглядалося почитання і поширення Євхаристійного культу кир Григорієм. На наш погляд сьогодні не запропоновано обширного аналізу праць та послань єп. Хомишина, окрім самих праць владики. Сучасні дослідники головню пишуть про суспільно-політичні погляди владики у міжвоєнні часи. Щоправда, деякі аспекти цієї теми розглядалися через призму поширення владикою на своїй єпархії католицьких практик, що на той час були не зовсім поширені на теренах нашої країни і часом стрічали спротив, як з боку духовенства так з боку мирян. Загальний образ владики як духівника і архипастира ми знаходимо в працях Єгрешія О.³⁷⁵ та о. Мельника П.³⁷⁶ Проте ніяких окремих видань щодо його євхаристійної благочестивості немає.

Натомість творча спадщина митрополита є в рази-рази багатшою, крім його особистих робіт, сотні праць присвячених самому митрополиту. Звичайно це пояснюється і самою любов'ю ієрея до пера. Сотні написаних послань та десятки праць і наукового і богословського характеру, доказують його трудолюбність і ревність. Так як митрополит досить енергійно писав про катехизацію, він і сам через слово систематично катехизував своїх вірних.

Підводячи підсумки можна сказати, що позиція єп. Хомишина хоч і була дуже сталою, на відміну від позиції митр. Шептицького по відношенню до обрядового питання, проте не знайшла підтримки і не змогла встояти у наш час. Звичайно владика, мав деяку підтримку з боку духовенства та вірних (до

³⁷⁵ Див. Єгрешій О. *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяч*; Єгрешій О. *Єпископ Гр. Хомишин в умовах українсько-польських взаємовідносин: минуле і сучасне*.

³⁷⁶ Див. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*. Львів 1997.

прикладу єпископ Перемишльський Й. Коциловський у 1925 р. впровадив celibat на своїй єпархії за прикладом Гр. Хомишина)³⁷⁷, проте не настільки сильну, щоб вкорінити її у Церкві. Його намагання «окультурити» греко-католицькі традиції в Галичині через пролатинські євхаристійні практики не мали великих успіхів. Констатуємо, що його єпархія поширювала ці практики, але за межі її вони не виходили. Натомість митрополит Андрей жив не тільки сьогоденністю свого життя, але думками і діями вмів передбачати та провіщати майбутнє. Їхня діяльність припадає на злам двох віків, коли Церква потрапляє в нові історичні умови, з різними викликами на які потрібно адекватно реагувати. Тому ієрархи так багато говорили про потребу активізації літургійного внутрішнього життя, яке відображалось в глибокому розумінні Прес. Тайнств, а головню Прес. Євхаристії. Сьогодні в часі різних складних обставин пандемії, війни, загальної пасивності та знесилення, ми можемо пристосувати їхні праці до церковних та пастирських потреб сьогодення. Щоправда ієреї майже не писали про потребу і важливість духовного Причастя (адже про нього є згадка ще в постановах Тридентійського Собору), що зараз є таким актуальним.

Проте святителі у свій спосіб закликали вірних шукати вічне спасення, любити Божественну Літургію, а в ній пізнавати Ісуса Євхаристійного та невтомно йти до визначеної мети, адже: «[...] ніхто з Вас не сумнівається і не може сумніватися, що єдиним, правдивим, тривалим єсть вічне спасення в Христовім царстві, де в безмірній радості і хвалі будемо Богу, в Тройці єдиному, честь і славу віддавати Отцю, і Сину, і Святому Духу. Амінь»³⁷⁸.

³⁷⁷ Див. Пилипів І. *Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907-1945 рр.*, 196.

³⁷⁸ Див. Шептицький А. *Пастирське послання О катехизації дітей (1905р.)*, 566.

Список використаних джерел

Основні джерела

1. Базилевич А. *Введення у твори митр. Андрея Шептицького*. Торонто 1965.
2. Баран С. *Митрополит А. Шептицький. Життя та діяльність*. Мюнхен 1947.
3. Вукашинович В. *Литургическое возрождение в XX веке / пер. с сербского Белов В. Христианская Россия* 2005.
4. Делятинський Р. *Станиславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885-1946 рр.)*. Дисертація к.і.н., Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника 2017.
5. Еп. Луцький Й. *Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд) 1925 р. // Митрополит А. Шептицький. Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
6. Єгрешій О. *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча*. Івано-Франківськ 2006.
7. Ісаїв П. *Митрополит Андрей Шептицький*. Мюнхен 1946.
8. Кир Гр. *Хомишин Євхаристійний культ. Пастирські послання / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ* 2017.
9. Королевський К. *Митрополит А. Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Кравець Я. Львів* 2014.
10. Мельничук П. *Владика Григорій Хомишин патріот-місіонер-мученик*. Львів 1997.
11. Меріям-Лужницький Г. (упор.). *Дванадцять листів о. А. Шептицького до матері*. Філадельфія 1982.
12. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
13. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.

14. Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
15. Митрополит Шептицький А. *Пастирські послання до духовенства й вірних Станиславівської Єпархії (1899-1904).* Львів 1935.
16. Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні).* Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
17. Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні).* Т. XLV-XLVII. Рим 1978.
18. о. Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги.* Люблін 1990.
19. Отроверха М. *Великий василіянин.* Нью-Йорк 1960 // diasporiana.org.ua (08.08.2021).
20. Праця митр. А. Шептицького *Дві ментальності (1926 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
21. Праця митр. А. Шептицького *Божя мудрість (1932-1933 рр.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні).* Т. XLV-XLVII. Рим 1978.
22. Праця митр. А. Шептицького *Дар П'ятидесятниці (1937 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні).* Т. XLV-XLVII. Рим 1978.
23. Праця митр. А. Шептицького *Психологія Унії (1925 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
24. Праця митр. А. Шептицького *Християнська праведність (1935 р.), час пер.* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (аскетично-моральні).* Т. XLV-XLVII. Рим 1978.
25. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту / переклад з єврейських, арамейських та грецьких текстів о. Хоменко І.* Львів 2007.
26. Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького* // chtyvo.org.ua (11.07.2021).
27. Федорів Ю. *Замойський Синод.* Богословія. Т. 25, 5-с. Рим 1971.

28. Хомишин Г. *Парафіяльна місія*. Івано-Франківськ 1999.
29. Шептицький А. *Голос пастиря*. Львів 1935.

Пастирські послання

1. Слово митр. Андрея *В празник Трьох Святих (1939 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
2. Хомишин Гр. *«Про Царство Боже на землі»*. Станіславів 1913.
3. Хомишин Гр. *«О послузі канонічним»*. Станіславів 1916.
4. Хомишин Гр. *Відозва до всечесного духовенства Станіславівської єпархії (з нагоди пастирського Листа про Католицьку акцію)*. Станіславів 1934.
5. Хомишин Гр. для духовенства своєї Єпархії лист *Про часте і щоденне св. Причастя (1905 р.)* // Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання* / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017.
6. Хомишин Гр. Наука, виголошена до безженних священників *Євхаристійний культ (1930 р.)* // Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання* / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017.
7. Хомишин Гр. *Пастирський лист до клира єпархії Станіславівської про Візантійство*. Станіславів 1931.
30. Хомишин Гр. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про Найсвятішу Євхаристію (1912 р.)* // Кир Гр. Хомишин *Євхаристійний культ. Пастирські послання* / упор. Черемський А. Харків-Івано-Франківськ 2017.
8. Шептицький А. Пастирське послання *До тих що на Пасху не сповідалися (1935 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
9. Шептицький А. Пастирське послання *Вірність традиції (1931 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.

10. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Євхаристійний тиждень (1934 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
11. Шептицький А. Пастирське послання *До духовенства (1936 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
12. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про тих і до тих, що на Пасху не приступили до св. Причастя і не сповідалися (1937 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
13. Шептицький А. Пастирське послання *До, тих що на Пасху не причащалися (1936 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
14. Шептицький А. Пастирське послання духовенству і вірним *Про празник Царя-Христа (1934 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
15. Шептицький А. Пастирське послання *Духовенству своїх єпархій (1909 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
16. Шептицький А. *Заклик до покаяння у Великий піст (1938 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-пасторальні)*. Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
17. Шептицький А. *Звернення до духовенства з нагоди відкриття чергового Архиєпархіального Собору (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
18. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *До тих, що виїжджають на роботи до Райху (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.

19. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Культ Христової Любові (1940 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
20. Шептицький А. Пастирське послання *До тих, що на Пасху цього року не сповідалися і св. Причастя не прийняли (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
21. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На Великий піст (1907 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
22. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На Великий піст (1910 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
23. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *На празник Прес. Євхаристії (1932 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
24. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О церковнім братстві (1905 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
25. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *О частім святім Причастю (1909 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
26. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Правди віри (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
27. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Про знання катехизму (1937 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.

28. Шептицький А. Пастирське послання до вірних *Про небезпеку надуживання спиртних напоїв (1940 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
29. Шептицький А. Пастирське послання до вірних Станиславівської єпархії *Перше слово пастиря (1899 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
30. Шептицький А. Пастирське послання *До вірних, котрі працюють у Німеччині (1943 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
31. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Братство Святих Тайн і Християнської Науки (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
32. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *На грані двох віків (1900 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
33. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Пояснення обрядів при посвященню церкви (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
34. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про обряди (1941 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
35. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних *Про покаяння і часте св. Причастя (1939 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
36. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *На Великий піст (1935 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.

37. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Наймогутніший орудник душпастирської праці (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
38. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О достоїнстві і обов'язках священства (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
39. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О катехизації дітей (1905 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
40. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О місіях і духовних справах (1902 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
41. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О церемоніях при Сл. Божій (1918 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
42. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *О церковнім братстві (1905 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
43. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про відправлювання Служби Божої (1941 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
44. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про духове чоловіковбивство, себто соблазнь (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
45. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про літургічне життя (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
46. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про обов'язок перестерігати вірних перед намовами провокаторів та агітаторів (1939 р.)* //

- Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
47. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства *Про церковне правило та розпорядження для духовенства Про обов'язок священника відмовляти церковне правило (1940 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
48. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства та вірних із подякою за привітання на день св. Андрея (1936 р.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
49. Шептицький А. Пастирське послання до священників-катехитів *Наука катехизму (1934 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
50. Шептицький А. Пастирське послання до *Сестер Служебниць (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
51. Шептицький А. Пастирське послання *До тих, що на Пасху не сповідалися (1937 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. II. Львів 2009.
52. Шептицький А. Пастирське послання до *Української Молоді* та звернення митрополита *До Отців Катехитів (1939 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
53. Шептицький А. Пастирське послання *Канадійським Русинам (1911 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
54. Шептицький А. Пастирське послання *Наша Віра (1902 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
55. Шептицький А. Пастирське послання *Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині (1911*

- p.) // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
56. Шептицький А. Пастирське послання *Про святкування неділі та правила до декрету (1942 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. III. Львів 2010.
57. Шептицький А. Пастирське послання *Русинам, осілим у Канаді (1901 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
58. Шептицький А. Послання до духовенства *На Великий піст (1935 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
59. Шептицький А. послання до духовенства *О почитанню Христового Серця (1906 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
60. Шептицький А. послання Єпископа до духовенства *Наша Програма (1899 р.)* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
61. Шептицький А. *Послання на Великий піст (1936 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-насторальні).* Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
62. Шептицький А. *Послання на піст до священників і народу (1939 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-насторальні).* Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
63. Шептицький А. *Про часте св. Причастя (1939 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-насторальні).* Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
64. Шептицький А. *Уваги для сповідників (1934 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-насторальні).* Т. LVI-LVIII. Рим 1983.
65. Шептицький А. *Хто винен? (1934 р.)* // Митрополит Шептицький А. *Твори Орега: (морально-насторальні).* Т. LVI-LVIII. Рим 1983.

Додаткова література

1. Гудзяк Б. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів 2000.
2. Гуцуляк Д. *Божественна Літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596-1839)*. Львів 2003.
3. Єгрешій О. *Єпископ Гр. Хомишин в умовах українсько-польських взаємовідносин: минуле і сучасне* // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Львів 2017.
4. З архівів ВУЧК-НКВД-КГБ № ½ (22/23) Київ 2004.
5. II Ватиканський Собор. Декрет про єкуменізм *Unitatis Redintegratio* // Документи Другого Ватиканського Собору (1962-1965): конституції, декрети, декларації. Коментарі. Львів 2014, 128-144.
6. II Ватиканський Собор. Конституція про святу Літургію *Sacrosanctum Concilium* // Документи Другого Ватиканського Собору (1962-1965): конституції, декрети, декларації. Коментарі. Львів 2014, 13-45.
7. Климишин М. (ред.-упор.). *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*. Т. II. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто 1985.
8. Кравців Б. (ред.-упор.). *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен 1975.
9. Ковба Ж. (упор.), Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944*. Київ 2003.
10. *Кодекс канонического права*. Институт философии, теологии и истории св. Фоми / пер. с латинского Коваль А. Москва 2007.
11. Кречун о. д-р Павло Михайло *Святий Йосафат Кунцевич (1580 – 1623) як свідок віри в епосі релігійної контрверсії*. Жовква 2013.
12. Назарко І. *Київські і галицькі митрополити*. Торонто 1962.

13. о. Говера А. Інтерв'ю від 30.10.2021 р. / Інтерв'юер Квач Ю.
14. о. Ігор Пелехатий, Володимир Осадчий (ред.) *Два Царства*. Люблін 2016.
15. о. Небесняк Є. *Митрополит Андрей* / пер. з іт. о. Тереховський Р. Рим-Львів 2003.
16. *Прийдіте Поклонімся. Молитовник*. Львів 2010.
17. Пр. Никодим Святогорець-Св. Макарій Коринфський. *Книга душекорисна про безперестанне причастя Святих Христових Тайн*. Львів 2014.
18. Руснак О. *Єпископ Г. Хомишин: родинне середовище і ранні роки* // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, № 1(45). Чернівці 2017.
19. Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української-Греко Католицької Церкви «Христос – наша Пасха»*. Львів 2012.
20. Ференц Т. (упор.). *150 думок Митрополита Андрея Шептицького*. Львів 2015.
21. Франко І. *Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланням митр. А. Шептицького «О квестії соціальній»* // Митрополит А. Шептицький. *Пастирські послання 1899-1914 рр.* Т. I. Львів 2007.
22. Хуан Матеос *Розвиток візантійської Літургії* / пер. з англ. о. В. Рудейко, Львів 2008.
23. Ципердюк О. *Сематико-стилістичні особливості фразеологізмів у проповідях єпископа Григорія Хомишина* // Українознавчі студії Івано-Франківськ 2019.
24. Шептицький А. *Канадійским русинам*. Жовква 1911.
25. Шептицький А. *Письма-послання* / упор. Іван Стефанюк Львів 1991.

Інтернет джерела

1. *Annual report 2016* // Patriarchal Curia of UGCC ugcc.ua (24.08.2021).

2. Doll, Mary Bernand. *St. Margaret Mary Alacoque* // Catholic Encyclopedia New York newadvent.org (03.11.2021).
3. *Heart of Jesus* // Pope's Worldwide Prayer Network popesprayerusa.net (01.12.2021).
4. Joseph A. Jungmann, S.J. *The Mass of the Roman Rite: its origins and development (Missarum Sollemnia)* 1986 // ccwatershed.org (22.10.2021).
5. Martimort G (edit.). *The Church at prayer. Introduction to the Liturgy* // Vol II Minnesota 1985 archive.org. (10.10.2021).
6. Pope Pius X. Instruction on Sacred Music *Tra Le Sollecitudini (1903 p.)* // liturgyoffice.org.uk (10.09.2021).
7. Waterworth J. (ed.-trans.). *The Council of Trent. The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent.* London 1848 // documentacatholicaomnia.eu
8. Twelfth Ecumenical Council: Lateran IV 1215: *the Canons of the Fourth Lateran Council 1215* // Fordham University Medieval Sourcebook sourcebooks.fordham.edu (20.08.2021).
9. Бл. Святослав Шевчук. *Боже слово і катехизація* 2018 р. // Синод Єпископів news.ugcc.ua (11.11.21).
10. Вістник Станиславівської єпархії. IV-VI. 1932 // chtyvo.org.ua (13.10.2021).
11. Вістник Станиславівської єпархії. Ч I-III. 1938 // chtyvo.org.ua (13.10.2021).
12. Вл. Діонісій Ляхович. *Мета Євхаристії – це не тільки перетворити хліб та вино, а перемінити тебе і мене у Христа 2020* // Синод єпископів УГКЦ synod.ugcc.ua (10.10.2021).
13. *Додаток до Чинностей і рішень руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891* // dds.edu.ua (08.08.2021).
14. Дорошенко Д. *Спомини про перебування митрополита А. Шептицького в Росії за часів війни.* Львів 1926 // Богословія, Т. IV, книга 1-4 с. 56-65 chtyvo.org.ua (11.11.2021).

15. *Євхаристійний тиждень у парафіях УГКЦ. План проведення Рекомендації Цитати та висловлювання 2012* // Львів. Катехитична комісія osbm-kyiv.com.ua (28.11.2021).
16. *Жива парафія – місце зустрічі з Христом 2013* // Львів. Підготовку здійснювала Робоча група з реалізації Стратегії розвитку УГКЦ на період 2020 р. cerkiew.nazwa (08.11.2021).
17. *Сторінки історії: міжнародні євхаристійні конгреси* // Католицький Медіа-Центр Конференції римсько-католицьких єпископів в Україні. kmc.media (09.10.2021).
18. Кияк С. *Владика Григорій Хомишин і проблеми літургійної ідентичності Українського греко-католицизму 2017* // Науковий вісник ІФБУ «Добрий пастир». Вип.10-11 journal.ifaiz.edu.ua (03.12.2021).
19. Кісь Н. *Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ 2018* // Львів chtyvo.org.ua (13.11.2021).
20. Мазур О.-Баран І. *УГКЦ на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.) [PDF] 2010* // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» №670, <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15740/1/07.pdf> (17.10.2021).
21. *Надія, до якої нас кличе Господь 2021* // Синод єпископів УГКЦ synod.ugcc.ua (10.10.2021).
22. о. Сенейко Д. *Рекомендовані правила поведінки в Божому храмі 2016* // Патріарша катехитична комісія. Самбірсько-Дрогобицька єпархія УГКЦ ct.ugcc.ua (28.10.2021).
23. *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 рр.* // Київ 2020 Центр Разумкова razumkov.org.ua (17.11.2021).
24. Офіц. дані Держ. комітету у справах релігії // Релігійно-інформаційна служба України risu.ua (24.08.2021).

25. Папа Франциск. *Пресвята Євхаристія – джерело єдності з Богом і спільності між нами* // Львівська Архідієцезія Римсько-Католицької Церкви в Україні rkc.lviv.ua (13.10.2021).
26. *Парафіяльний правильник УГКЦ 2015* // ugcc.ua (03.08.2021).
27. Патр. Сліпий Й. *Заповіт Йосипа Сліпого 1981* // ugcc.ua (23.11.2021).
28. Патр. Сліпий Й. *У XV річницю смерті митрополита Андрея* // ugcc.ua (23.11.2021).
29. Пилипів І. *Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907-1945 рр. 2011* // Сумський історико-архівний журнал № XII-XIII dspace.nbuv.gov.ua (08.17.2021).
30. Пилипів І. *Діяльність Станіславської єпархії Української греко-католицької церкви в 1918-1920 рр. 2010* // Схід №2 library.wunu.edu.ua (08.17.2021).
31. Послання Бл. Святослава Шевчука до духовенства та вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі *3 нагоди Року Божого милосердя 2016* // Інформаційний ресурс УГКЦ news.ugcc.ua (26.11.2021).
32. Послання Бл. Святослава Шевчука до духовенства УГКЦ *На Великий четвер 2021 р. Б.* // Інформаційний ресурс УГКЦ news.ugcc.ua (26.11.2021).
33. *Про літургійні питання 2007* // Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства docs.ugcc.ua (10.10.2021).
34. Сабат П. *Почитання Пресвятої Євхаристії і УГКЦ* [PDF] // Доповідь на Науково-практичній конференції «Євхаристія – джерело життя парафій». Львів 2014 er.usu.edu.ua (23.10.2021).
35. *Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині, отбувшогося во Львові в році 1891. Львов 1896* // dlib.kiev.ua (21.07.2021).
36. Шептицький А. *Мої спомини про предмет музейних збірок 1931* // Двадцятьп'ят-ліття національного музею у Львові, с. 1-3 elib.nlu.org.ua (01.08.2021).